

BUDAPEST RÉGISÉGEI

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI ÉVKÖNYV

SZERKESZTI

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT

VIII

TARTALOM

Thrák vallásbeli emlék Aquincumból. Ismerteti HAMPEL JÓZSEF.
Középkori és renaissance emlékek Budapest területéről. Irta Dr. ÉBER LÁSZLÓ.
Budapest és vidéke az őskorban. Irta NAGY GÉZA.
Római feliratok az aquincumi muzeumban. Közzéteszi Dr. KUZSINSZKY BÁLINT.
Értesítő.

*

Számos képpel

*

BUDAPEST

A SZÉKES FŐVÁROS KIADÁSA

1904

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

NYOMDÁJA NYOMDÁJA NYOMDÁJA

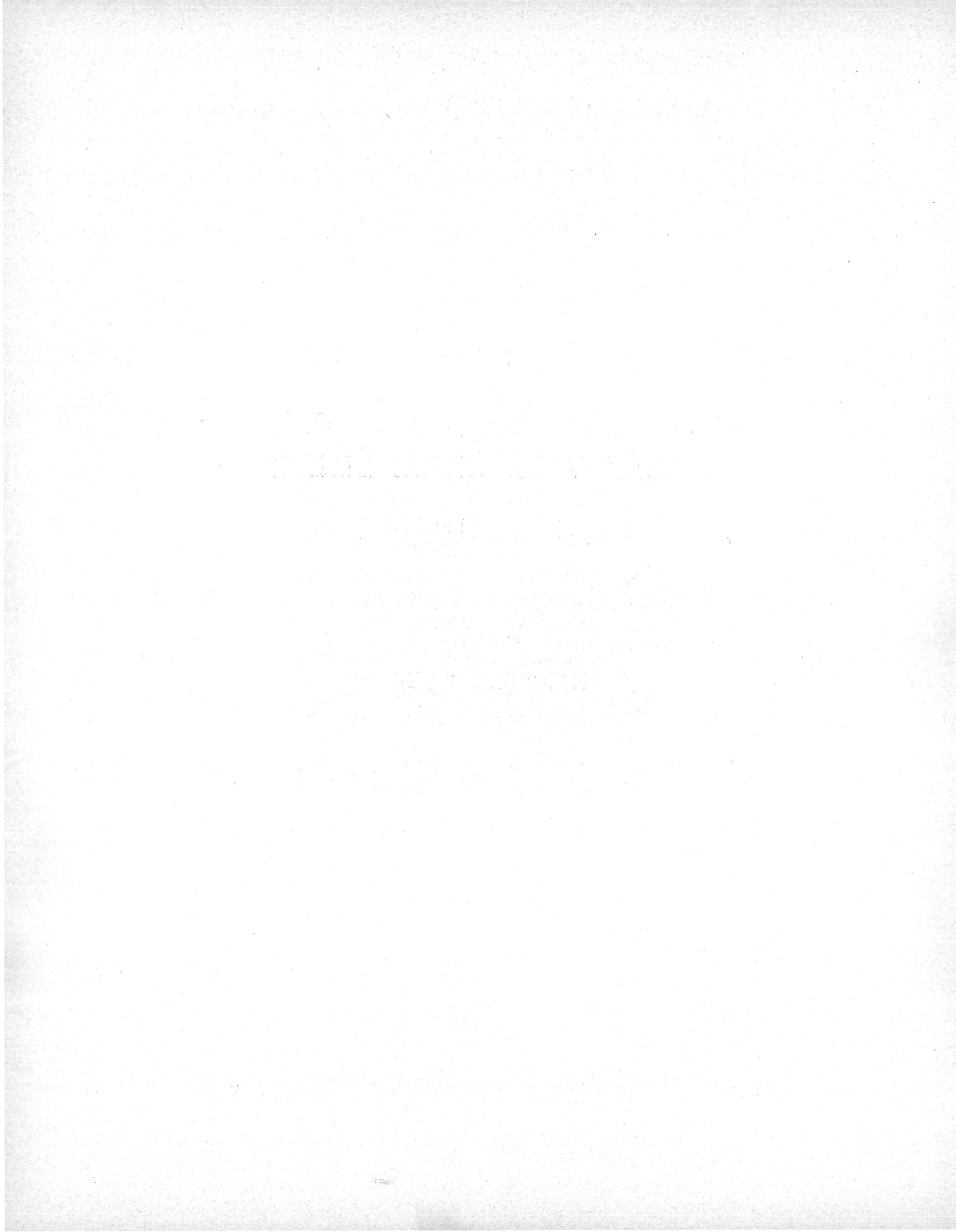
FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

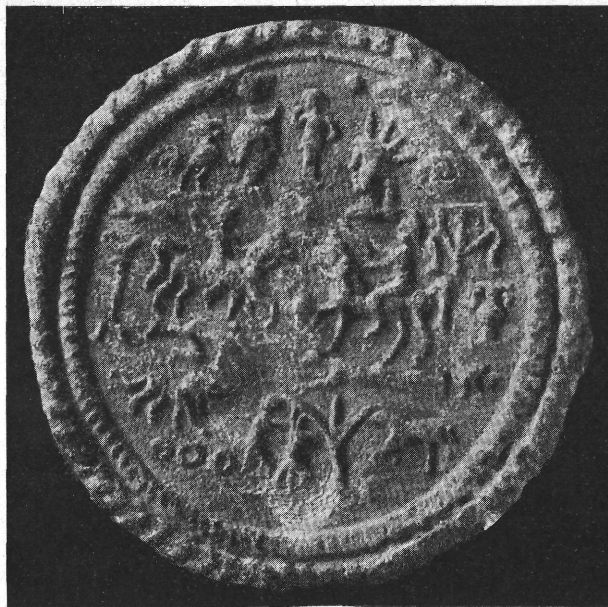
THRÁK VALLÁSBELI EMLÉK
AQUINCUMBÓL

ISMERTETI

HAMPEL JÓZSEF

I. Az óbudai papföldi ásatások alkalmával 1896-ban dr. Kuzsinszky Bálint, az aquincumi ásatások vezetője és az aquincumi múzeum igazgatója

1. ábra. Domborműves ólomkorong Aquincumból, őrzik az aquincumi muzeumban.
Lsd. Arch. Értesítő 1903. 354. l.

abban a négyszögű udvarban, mely éjszaknyugatra a nagy római közfürdő közelében elterül, találta az itt ábrázolt rejtélyes ólomkorongot (1. ábra).

Rejtélyes a 7,5 cmnyi átméretű kis kerek lemez, mert egyik oldalát a lapos domborművek sokasága ékíti, oly képek, melyekről bajos első tekintetre megmondani, hogy egyenként és összevéve mit jelentenek és mire szolgálhatott az az ólomdarab, melyet készítője ily módon a titokzatosság varázsával felruházott.

Az oszlopos csarnokot, a hol a kis képrejtély előkerült, szokás a fürdő-intézettel kapcsolatos, testi gyakorlatokra szolgáló gymnasiumnak tekinteni; a területén előkerült táblácska tehát, hacsak ottlétét nem akarjuk absolute a puszta véletlennek tulajdonítani, talán valami kapcsolatban állott azokkal az emberekkel, a kik ott meg szoktak fordulni. Az ott forgoló atléták közül hagyhatta ott valaki és eleve is valószínűnek tűnik, hogy miként más hasonló ólomból készült képecskének, ennek is az lehetett a célja, hogy a személyes bátorság élesztése végett tulajdonosa mint amulettet magával hordta. A rajta levő ábrának tehát azon helyre járó gymnasták vagy atléták szempontjából babonás vagy akár vallásos jelentőségük lehetett. Ezen a nyomon egy lépéssel odább haladva azt a föltevést kockáztathatjuk, hogy a gymnasiumi csarnok az amphitheatrumhoz is igen közel állván, az az amphitheatrumban föllépő atléta csapatoknak is gyakorló helye volt és valamely amphitheatrumi gladiator hagyhatta ott babonás bürzáját, melyet valószínűleg bulla helyett mellén vagy övében szokott hordani. Ezt a föltevést támogatja az amuletten ábrázolt képekkel rokon domborművekből merített azon tapasztalásunk, hogy a lovasszentek vallása a thrák törzseknek ősi idők óta volt nemzeti hitük és a rokon emlékek elterjedésének statisztikájából ismeretes tény, hogy a thrákok mindenhová elvitték magukkal az ő nemzeti istenségeiket.

Hogyha tehát az aquincumi amphitheatrumtól nem messze ily thrák vallású ereklyét lelünk, nem merész a föltevés, hogy az amphitheatrumban szereplő thrák gladiátor csapat valamelyik tagjától maradt ott. Ezt a magyarázatot azért is igen természetesnek véljük, mert tudva van, hogy a thrák törzsekből való gladiátorok az egész római birodalomban szerepeltek és oly elismerésre tettek szert, hogy az amphitheatrumi véres sportnemek közül azt, a mely talán legkomolyabban izgatta a közönséget és legtöbb erőt és ügyességet igényelt, ő róluk nevezték el és azért a «thrákok» jóformán minden amphitheatrumi nagy mutatványnak a napirendjéhez tartoztak.

A thrák vallás azonban természetesen nem csupán a gladiátorok révén terjedt el, voltak annak más közvetítői is. A római hadseregben nagyon becsülték a thrákok erejét és vakmerőségét, sok thrák segédcsapatja volt a seregeknek, gyalogos és lovas; ezek is mindenüvé magukkal vitték honi isteneiket. Sok thrák rabszolga került a görög és római gazdagok házaikhoz, a thrák asszonyokat pedig szolgálóknak, kivált dajkáknak vitték a gyerekekhez. Végül talán elég egy szóval reáutalni a thrákok szent szigetére Samothrakéra, a hol a thrákok leghiresebb szentélye állott, a kabir vallásnak egyik fő gócpontja, a világot járó tengerészek közös búcsújáró helye.

A thrákokról már Herodotos azt tartja, hogy a világ legnépesebb nemzetei közé tartoznak és már nagy számuknál fogva is sok tekintetben jelentőségük volt az ókori világban. Mégis, úgy látszik, legfontosabb volt az ő hatásuk a vallási hiedelmek keletkezése és terjesztése dolgában. Elég az Orpheus és Bachus vallásra hivatkozni, mely a thrákoknál keletkezett és onnan szállott át a görögségre, a már jelzett kabir cultus pedig oly nevezetes tényezővé vált és maradt a római császárság idejében földrészünk keleti felében, hogy sem a római államvallás, sem az egyiptomi istenségek vagy Mithras tisztelete s a vele versenyző kereszténység századokon át nem bírták leküzdeni.

A thrák isteneknek és szenteknek ezt a nagy jelentőségét lépten-nyomon látják az ókori vallások történetével foglalkozó kutatók; mégis messze vagyunk attól, hogy világosan szólhassunk a thrák vallás (vagy vallások) hitelveiről vagy szabatosan megmagyarázhassuk az emlékeket, melyeket az ő vallásos ájtatosságuk reánk hagyott.

A vele versenyző Mithras vallásról legalább vannak nyomós irodalmi kútfőink, melyek a sok szobor és dombormű mellett e vallás lényegére nézve tájékoztatnak. Az emlékek sokasága daczára aránylag kevés a változatosság bennük, többnyire ugyanazok a jelenetek, egyéniségek és symbolumok ismétlődnek, a mi arra vall, hogy ez mint universalis vallás oly fejlettségi fokon állott, mikor világhódító útjára tért, hogy titkos dogmái megállapodott formával bírtak és ez a határozottság a vallás művészeti emlékeiben is nagy előnnyel bírt.

Máskép vagyunk a thrákok vallásával és e vallás emlékeivel. Oly zűrzavarosnak tűnik a thrákok ethnicumával foglalkozó Tomaschek, a nagyérdemű ethnologus előtt a thrák nemtő, a thrák lovas tisztelet s különösen a thrák kabircultus, hogy tanulmányában nem nyúl belé a nehéz problémába.¹

A zavar nyilván onnan van, mert antik írók csak ritkán és nem elég tájékozottsággal szólnak a thrákok nemzeti vallásáról.² Ennek a vallásnak talán nem is voltak szent könyvei, mint a Mithriasmusnak és fönmaradt emlékeinek sokfélesége, ábráinak gyakori határozatlansága, a jeleneteiben gyakran hiányzó következetesség azt sejteti, hogy nem volt meg benne általános egyetértés, vidékek, törzsök, sőt talán egyes szentélyek szerint

¹ Tomaschek, Die alten Thraker. II. Rész 40—50 l.

² V. ö. W. Roscher, Lexicon Kabiren 2532. I. Makedonischer Kabirenkult. (Lact. I, 15, 18.) nur aus später Zeit bekannt. Den Mythos kennen wir nur aus der tendenziösen Entstellung der christlichen Schriftsteller.

változó helyi vallások maradványaival és jelvényeivel állunk szemközt. Ez a szétdaraboltság egyébként teljesen megfelel a thrák nép politikai széttagoltságának, mely ismét az általuk lakott vidéknek a Kárpátoktól az Aegei tengerig terjedő nagy félsziget és a törzsrokon Kisázsia hegyi- és vízrajzi viszonyaival függ össze.

Valami egység azonban mégis észrevehető sok néptörzs hegyes és völgyes területein reánk maradt vallási emlékei közt. Minden törzs imádta az ő törzsbéli nemtőjét,* a kit hogyha föliratos emléket szentel neki, egyszerűen herosnak vagy istennek nevez, legfőlebb még a törzsnek a nevével ruházza föl, miként legutóbb egy Deus Dobrates emlékével megismerkedhettünk. Ez a nemtő a legtöbb thrák törzsnél lovas; különösen azoknál, melyeknél a lótenyésztés dívik. A Balkán-félsziget keleti vidéke a régi Macedonia, Thrácia és följebb Moesia és Dácia területein számtalan ily lovas szent emléket lelték. Az emlékek a görög szobrászatban dívó herosi idomot öltik és az természetes is, tekintve, hogy a szobrászati ábrázolás dolgában a görög művészek voltak az ó-világ mesterei.

Úgy látszik, hogy a tengertől távolabb eső éjszaki thrák népek ezt az egyszerű lovastiszteletet tovább őrizték meg, mint délibb szigetségi és ten-

* A thrák herossal behatóan foglalkozott A. Dumont *Mélanges d'arch. et d'épigr.* 1892. (Rapport sur un voyage archéologique en Thrace) v. ö. 218. l.

Le dieu principal adoré par la piété thrace, surtout par les paysans est un cavalier qui se présente sous des aspects peu variés, on peut même dire toujours les mêmes, quoique les monuments qui lui sont consacrés soient très fréquents. Sur une plaque de marbre, d'un décimètre et dem environ en hauteur et en largeur on voit un personnage à cheval vêtu d'une tunique collante qui s'arrête autour des reins; la chlamyde flotte sur ses épaules, il court à droite. En général, ce héros tient une lance grossière, une sorte d'épieu, dont il frappe un animal représenté sous des traits imaginaires, mais qu'on peut quelquefois reconnaître pour un sanglier . . .

Ces ex voto, tous pareils, fabriqués sans doute à l'avance, comme les images byzantines que dédient tous les jours les orthodoxes, se rapportent à une divinité dont il était inutile de graver le nom, parceque personne ne l'ignorait.

U. o. odább az 512 és 513 l. «Il est arrivé aussi, et tout naturellement, que le caractère divin «du héros a fait oublier son origine mortelle, et que la figure et les attributs du cavalier ont dû être «donnés à des personnages légendaires; par suite, sur les ex voto sans inscription, il est souvent «difficile de savoir si nous avons devant nous un simple mort héroïsé ou une divinité d'un caractère «plus général, admise dans le Panthéon thrace, à côté des grands dieux et partageant les honneurs «qu'on leur rendait.

«Cette nouvelle explication complète et précise celle que j'ai proposée dans le Rapport, où je «me suis appliqué surtout à montrer qu'il ne fallait pas exagérer le sens funéraire de ces ex voto; le «sens héroïque et divin prime tous les autres, bien qu'on sache fort ce qu'offre de complexe et de «contradictoire le symbolisme de l'archéologie figurée quand il s'inspire de croyances qui, pour les «anciens, et en particulier pour les peuples barbares, étaient avant tout flottantes et indéterminées.

Az utóbbi évtizedben legrészletesebben foglalkoztak a «thrák lovas»-ra vonatkozó emlékekkel Dobruszky és Skorpil testvérek Bulgáriában, Tocilescu Oláhországban, valamint Horvátországban dr. V. Hoffiller a zágrábi *Viestnik* 1902. VI. k. 192—209. Ez utóbbi értekezés «Thrački Konjanik» alighanem a legjobb értekezés, a mely legutóbb a «thrák lovas»-ról megjelent.

gerparti törzsrokonai. Emezeknél már igen korán honosult meg az alighanem Phœniciából származó kabirkultus.¹ A kabirok őseredeti jelentőségük szerint hajósok patronusai és Samothrákéban meg egyéb parti vidékeken azok is maradtak.

Nem úgy, mikor a macedóniai és thráciai fejedelmek is fölkarolták a kabirtiszteletet és terjesztették a Balkán-félsziget belsőbb vidékein. Úgy látszik, hogy ez a keleti és délvidéki vallás csak úgy birt a belföldi törzsök-nél meghonosulni, hogy a kabirt a belföldi ősvallás megszokott alakjával, a thrák törzhőssel, azonosították. A gyalog matrózistenből lovas lett és mivel kabir mindig kettő van, apa és fiú vagy két testvér, a IV. század óta a Balkán-vidéken terjedő kabirvallás is kettős számmal mutatja a lovast. Körülbelül ugyanazon időponton egybeolvadt a kabirokba vetett hit, a görögök isteni testvérpárának, a dioskuroknak a cultusával és azért a lovasított kabirok a görög szobrászatban már régebben megállapodott dioskurok formáját is öltötték. Ezután híven egymással szemben látjuk a két lovast, melyről gyakran nem tudjuk megmondani, hogy dioskur kíván-e lenni vagy kabir. Legvalószínűbb, hogy a római császárság századaiban, mikor a három vallás tájainkon már jóformán összekeveredett, maguk ezen domborműves ábrák készítői sem bírtak volna e kérdésre mindig határozottan válaszolni.

Ebbe a vallási keverékbe valószínűleg a beléfolyt vallások mindegyike vitt bele valamit az ő hiedelmeiből, szertartásaiból és symbolumaiból. Onnan e vallás későkori domborműves emlékein a sok mindenféle emberi alak, állat vagy szertartási tárgy ábrázolása. Még zavarosabbá vált az állapot, mikor a thrákok vidékeit a Mithrasvallás kezdte ellepni és hiveket hódított magának. Ekkor e vallás hatása alatt Mithras symbolumaiból is befogadtak egynéhányat, talán azért, hogy a maguk jólétének e concurrens isten segítségét is biztosítják és a harmadik század Solimádó császárai korától kezdve, talán leginkább Aurelianus és Probus óta egyik főistenül a négyesfogatában fölvonuló napistent iktatják be a védőcsoport közösségébe, a miben annál kevésbé látható következetlenség, mert már a dioskurok is a heliakus isteni kör birodalmát képviselték. Természetes, hogy Sol invictus kíséretében az alakok és jelvények sora ismét gyarapodik a domborműveken.

Itt csak nagyjából soroltunk föl néhány főtényezőt, melyből ez a synkretistikus vallás alakult, míg azt az állapotot érte el, a melyet a mi vidékünkön fönmaradt emlékeken mutat.

Ez a «thrák» vallás nálunk természetesen nem szorítkozott tisztán thrákok földjére (Dacia), de oly vidékeken is sűrűn maradtak nyomai, a hol thrákok mellett celták is laktak (Moesia), vagy a hol thrákok csupán mint jövevények

fordultak elé, de celta és illyr elemekből alakult volt a lakosság zöme. (Pannonia).

Közel esik tehát a föltevés, hogy a «thrák»-nak jelzett vallás nem csupán a thrákokra szorítkozott, hanem hogy abban, különösen a római császárság ideje óta, a midőn a synkretistikus hajlam a vallás dolgában általánosan megvolt, a celta elem is érvényesült. A thrák szomszédok lovas istensége már azért is rokonszenves lehetett celta földön, mert ez a nép is mint híres lótenyésztő tisztelt pantheonjában istenségeket, kiknek oltalmába ajánlotta a lovat, gazdasága főtermékét és azért nagyon kecsegtető az a föltevés, hogy a midőn a thrák vallást fölkarolták, ők azt a maguk fölfogása szerint módosították és a maguk istenségének is juttattak abban helyet. A kutatás egyik föladata lesz reáutalni, hogy miben mutatkozott a celtáknak ez a befolyása.

II. Más helyütt vettem magamnak alkalmat,* hogy a Dunavidékről eddig ismert lovas vallásbéli emlékeket összeállítsam. Ezuttal a nagy emlékcsoportból kiemelem az aquincumi táblácskát és mellette csupán a hozzá legközelebb álló domborműves ólomkorongocskák ismertetésére és méltatására szorítkozom.

a) Az aquincumi lemez idoma nem egészen szabályos kör, mintegy 8 cm. átmérővel. Külső párkányát egymás mellett sorakozó idomok díszítik, melyek oly helyütt, a hol tisztán kidomborodnak, még leginkább szív idomához hasonlítanak.

Közvetlenül a külső párkány mellett gyűrűs testü kigyó vonul körül, csupán a korong felső hajlásán marad tőle szabadon egy 1·2 cmnyi köz, ott mindegyik vége fej formáját ölti és a két fejet a külső párkányt szorosan követő vékony lécztag köti össze. A kigyó jobbik feje előtti kissé határozatlan idom csillag akar lenni.

Az így befoglalt mezőben nagyjából három csoportban következnek egymás alatt az ábrák. Elrendezésük szabálytalan, mert bár a főtengelytől jobbra és balra eső ábrák egészben megfelelnek egymásnak és a rajzbeli tömeg elosztása meglehetősen egyenlő, mégis alig van két ábra, mely egymáshoz viszonyítva egyenlő magasságban állana vagy akár felső, akár alsó körvonallával egymásra találna. Más fogyatéka, maga az ábrázolás tökéletlensége, első tekintetre szembetűnő. Antik formákhoz szokott kéz rajzolta, de rajza bizonytalan, némelykor elég jó, más helyütt gyarló, sőt úgy látszik, hogy a rajzoló ügyetlensége miatt egy oly főalak is elmaradt a compositióból, mely más-

* Az «Arch. Értesítő» 1903. évi októberi füzetében egészben 67 lovas emléket irtam le, melyekre jelen értekezés folyamán hivatkozom.

megvan, értjük a két lovas közti női istenséget és erős a gyanú, hogy pán azért maradt el, mert a rajzoló már nem bírta a helytelenül hosz-
sra nyújtott lovak közé belészorítani.

A rajzbeli fogyatkozásokhoz hozzájárul a készítő technikai járatlansága nagy gondatlansága. Ez a dombormű plastikai hiányaiban mutatkozik. Hol-
maradnak egyes körvonalak, olykor az emelkedések nagyon is laposak, a
részleteket tökéletlenül dolgozza ki, sőt egész alakokat néha úgy mintáz,
hogy alig lehet reájuk ismerni.

Mindezek már eleve arra a föltevésre visznek, hogy schematikus mun-
kával van dolgunk, mely nagyon középszerű provinciális fémműves kezéből
ered és igen valószínű, hogy már maga a készítő sem volt teljesen tisztában
azoknak a compositióknak az értelme és vallásos értéke iránt, melyeket
ábrázolt. Ez az észlelet akkor fog még határozottabban megerősödni, hogyha
az aquincumi lemezkét az ő analógiáival fogjuk egybevetni, melyek néha
egyik-másik részben valamivel tökéletesebbek.

A lemez három csoportja közül a legfontosabb és arányai által, vala-
mint középső elhelyezése miatt kitűnik a két lovasból álló csoport. Egyik lovas
jobbról, a másik balról közeledik a középső tengely felé. Egy idom van
köztük, mely most egészen határozatlan; csupán azt jelzi, hogy itt máskor
női alak áll. Termékeny képzelem a nyers nyomokban virághagymát és
belőle hosszú szárral kiemelkedő virágot láthatna. A jobboldali lovas fején
hegyes csúcsú phrygiai sapka van; úgy látszik, hogy testét ujjas zubbony
borítja, mely övvel derekához szorul; baljával a ló gyeplőjét fogja, jobbja-
ban oly határozatlanul ábrázolt hosszúkás tárgyat tart, mely esetleg rhyton lehetne,
sőt még bőségszarvnak is beillenék. Azonban más analog esetekben sem
rhyton, sem bőségszarv nem szokott a lovas kezében lenni és azért a jelen
kétes esetben is inkább arra a föltevésre van hajlandóságom, hogy nincs a
lovas *jobbja-
ban* semmi, csupán a két kéz közti téren van valami és az le-
het rhyton.

A ló lábai alatt hasán elterülő alak is mutat valami sajátosságát.
Máskor ezt az alakot legfőleg rövid chyton födi, akad egész meztelen
alak is, de ez itt az egyedüli eset, a mikor ujjas és jóformán bokáig érő
öltöny van rajta. Az emberi alak a fejét kissé fölfelé emeli és mintegy
alkarjaira támaszkodik, rajta áll a ló három lába.

A balfelőli lovas fején nincs csúcsos sapka; lehet hogy sisakot képzelt
rajta a művész, de az is lehetséges, hogy födetlen a feje; ruhájának a for-
mája époly bizonytalan mint a süvege, ellenben világos, hogy baljával fogja
a ló gyeplőjét és fölemelt jobbja-
ban hosszú póznát tart, melynek (lándsás)

végét ferdén a föld felé irányítja; alighanem a ló lábai alatt csúszó-mászó emberi idomnak szánta a döfést. Ebből az alsó alakból csak a behajló térd és a kéz tartása világos, a test többi részének a mintázása tökéletlen.

A balfelőli lovas háta mögött külön lábás állványon oszlop áll, az oszlop feje egy vánkostag formájában is megvan, rajta nagy mécses áll, mely talán ég. A mécses fölött harántosan jobbra fordult nagy hal szétterpesztett uszó szárnyakkal látszik.

A jobboldali lovas mögött az oszlopos mécsesnek megfelel egy karcsú testű, hosszú nyakú amphora, melynek széles karimáját megtámasztja két S idomu fül. Az amphora hasa alatt külön tagozódik a láb része és ez alá téglány (plinthus) van talapzatul odafektetve.

Az amphora fölött a lovas háta mögött háromlábú asztal áll. Egyik láb szemközt rövidítésben mutatkozik, a másik kettő a felső harmad után állati térd és szár meg körömförmára van alakítva. A három lábat ferdén álló pántok kötik össze.

A felső mezőben közepett egy kis női alak szemközt áll és fejét balra fordítja. Testét kettős öltöny borítja, jobbát arcza felé emeli, bal kezét hátra tartja. Alatta a két ló feje fölött közepett nagy hatágú csillag diszlik. A középső női alaktól oldalt két aránytalanul nagyobb fejű mellkép áll egymással szemben. A jobbik, mely bal felé tekint, Sol hosszúfürtű sugaras mellképe; a balfelőli, mely jobbra néz, Luna mellképe. Annak jelzi őt a fején fekvő félhold. Luna mögött jobbra álló, ügyesen megrajzolt kakas emeli fejét, taréja és ékes farktollai, de még a csőre aljáról lecsüngő tokája is büszke kakasnak jelzi; ellenben erős kételyünk támadhat a Sol mögötti állat tekintetében; csigának vagy csiga módjára összegyűrűdzött kigyónak nézhetnők; az a lehetőség sincs kizárva, hogy kosfejnek vélte a művész és ez talán a leghelyesebb értelmezése, mert látni fogjuk, hogy a kosfőnek fontos szerepe szokott lenni a thrák kabir vallás symbolumai közt.

Az alsó mezőben a közepe táján a főjelenet egy háromágú fa mellett folyik le. A fa balsó ágáról lecsüng egy négylábú állat teste, megvan a nyaka is, de feje hiányzik, egy balról feléje lépő ember jobbával az állat lábaihoz nyúl. Sem az állatra, sem az emberre nem ismernénk reá, hogyha ez a jelenet nem tartoznék ez emlékkör rendes ábrázolásai közé. A mező belső részében fölül jobbra fordult oroszlánt, alatta pedig egy sorban három gyűrűfélét látunk. A mező jobb felőli részén a fa mellett balra álló négylábút, kost vagy kutyát szemlélünk. Az állat fölött a fekvő ember és a kigyós keret közötti szükületben ábrázolt tárgyat nem birjuk megnevezni; lehet, hogy madár, talán holló képe kíván lenni.

Hogy ez ábrázolások összességének meg bírjuk adni az értelmét, igénybe kell vennünk az analógiák segítségét.

Az aquincumi táblácskával igen szoros rokonságban álló hasonló domborműves ólomkorongokat ismerünk a zágrábi, a pozsareveczi, a bukaresti és a budapesti muzeumokban.

b) A zágrábi múzeum őrének, dr. V. Hoffiller úrnak köszönjük, hogy a Zágrábban őrzött, Sisciából származó kis korong gipszmásolatát bírjuk, mely után ábránk készült (2. ábra).

2. ábra. Domborműves ólomkorong Sisciából, őrzik a zágrábi muzeumban; $\frac{1}{1}$ nagys.
Lsd. Arch. Értesítő 1903. 355. l.

A zágrábi példány csonka és kivitele még kevésbé gondos, mint az aquincumi korongocskáé; azonban az az előnye van, hogy a főjelenet compositiója teljesebb. Ábránk nem adja vissza a gipszmásolat minden részletét: leírásunk tehát a gipszpéldányt követi. A rossz állapotban fönmaradt külső párkányon helyenként tisztán kivehetni az egymásba tolt szívidomok motivumát. Az egymáshoz csatolt dudorokból alakított kigyótest legnagyobb része megvan, de csupán a jobb oldali kigyófej látszik, az sem eléggé határozottan. A kigyó feje alatt négy csillag áll szabálytalanul egymás közelében, nyilván töltelékül az üres térben és lehet, hogy a hol a korong megcsonkult, még

sorakozott egy vagy két csillag. A bal oldali kigyófő táján két gyűrű áll, a harmadik letörhetett; nyilván az a gyűrűcsoport ismétlődik, melyet az aquincumi táblán legalul a harmadik mező alján észleltünk.

A legfelső hármass csoport ismét Sol Luna és a közójük helyezett női alakból áll. Csakhogy ezúttal a három alakot szabályosabban rakták egymás mellé és a női alak valamivel magasabb. Ezúttal balra van Sol feje, jobbra Lunáé és a hogy az előbbi táblácskán a jobbját arcza felé emelő nő Luna felé fordul, úgy tekint most is Lunára, ezúttal tehát jobbra fordul. Luna mögött balra forduló madár áll, fölötte kis csigaforma van, melyet ezúttal a gyűrűs hajlások helyzete miatt aligha lehetne kosfőnek nézni. Sol mögött háromlábú asztal áll és rajta elég világosan kivehető három kis ivóedényke. Az asztal fölötti határozatlan idom talán kosfejűt kíván ábrázolni.

A lovasjelenet középső alakja gyanánt, a ki felé a lovasok nyargalnak, hosszú ruhába öltöztetett nő jelenik meg, a ki talán talapzaton áll. A nő szétnyújtott kezeivel harántosan csüngő kendőt tart; mindkét keze alatt csekély domborulattal, de elég határozottan két csillag látszik. A két lovas közül a baloldali üdvözletül a nő felé emeli jobbját, a jobboldali lovas fölémelt jobbjaival valamit tart és hátrahajló kezével is látszik valamit fogni, az előbbi tárgyat talán chitonnak lehetne nézni, az utóbbi még kevésbé biztos. Mindegyik ló alatt a megszokott emberi alak; a jobboldali kinyújtja jobbik lábát, a balsót térdén behajlítja, a másik mindkét lábát egyenletesen nyújtja ki. A jobboldali lovas mögött balra fordultan férfialak látszik, térdig érő chitonban, karját kinyújtja, fejét inkább csak sejteni lehet mint látni és azért megengedhető az a föltevés, hogy a jelen táblácska készítője ide helyezte a kosfejű embert, a ki számos más emléken a fa közelében szokott állani. A baloldali lovas mögött jobbra álló kakas formái kevésbé találóan jellemeztettek, mint az aquincumi táblácska kakasa.

Az alsó tér középső jelenetében más a fa formája. A fa nem úgy, mint az aquincumi példányon, egyenes törzsből három erős kart bocsájt fölfele, de a görbén meghajló törzsből egy főág nyúlik ferdén fölfele, melyből párosával állanak ki az inkább levelekre, mint ágakra emlékeztető nyújtványok. Az egyik baloldali nyújtványról lecsüngő állatot is másképp rajzolja ezúttal a művész, csupán a törzs és a nyak csüng le; a rajz nem is mutatja, hogy a művész négylábú állatra gondolt. Az állat melletti ember jobb alkarja valószínűleg a hiányos öntés miatt maradt el. A fán túl jobbfelel a fa felé lépő oroszlán van; az oroszlán alatt úgy mint több más alak alatt a talapzatot jelző két vízszintes egyenes vonal látszik. A mező bal oldalán határozatlan idom domborodik, melyet még leginkább harántosan elhelye-

zett kis emberi alaknak tekinthetünk, a ki széjjelterjeszti kezeit, azok tehát föl- és lefelé állanak. Mellette füles díszedény áll, odább gömböcsökből összerakott oszlopon (égő?) mécses van.

c) Egy harmadik hasonló ólomkorongot őriznek a pozsareváci gymnasiumnál; dr. Vassits M. M. úrnak köszönjük papirpacskolatát, mely meglehetősen hiven mutatja a domborulatokat, de nem elég éles arra, hogy róla hű ábra készülhetett volna (3. ábra).

3. ábra. Domborműves ólomkorong a pozsareváci gymnasium gyűjteményében (Szerbia). $\frac{1}{1}$ nagyság.
Lsd. Arch. Értesítő 1903. 356. l.

Ez a példány közelebb áll a sisciaihoz mint az aquincumihoz, mégis részleteiben egyiktől is másiktól is eltér. Külső párkánya és kigyós kerete is jókarban van. A két kigyó közt két csillag áll és a fejek alatt ugyancsak két, valamivel nagyobb csillag van. A felső mező főcsoportja úgy áll mint a sisciai táblácskán, csak hogy ezúttal a középső nő Sol felé látszik fordulni és a mennyire a pacskolat látni engedi, a nő feje fölött az a három kis gyűrű sorakozik, melyet az előbbi esetekben mindig más-más helyen láttunk. A Luna mögötti kép háromlábú asztalnak két lábát mutatja, a fal mögötti alak jobbra álló madarat sejtet, fölötte csillagféle látszik.

A fő mezőben úgy áll a középső női alak, mint a sisciai táblácskán, a jobboldali lovas fején csúcsos phrygiai sipka van, jobbját üdvözlésre föl emeli, de nem fog vele semmit.

Ellenben a baloldali lovas tart valamit kinyújtott jobbában, talán rhytont és háta mögött nagyfejű lándzsa látszik állani, lehetséges azonban, hogy csupán a hátralengő chlamys csücskét ábrázolta így a művész. Mindkét ló alatt kézen-lábon csúszó-mászó emberi alak hátán rajta áll a ló. Mindkét lovas háta mögött egy-egy magas amphora áll, a baloldali edény fölött ismét a «csiga» idomát szemléljük, mely ezúttal ismét úgy áll, hogy könnyen kosfejnek lehetne tekinteni.

Az alsó mező főjelenetében a fa ismét másforma, mint a megelőző két esetben; törzse nem egyenesen emelkedik, a főtörzs végén három ágban terjed a bokrétája. Csupán egy nagyobb mellékága van a jobboldalon, ez s több-kisebb ágat hajt és róla csüng le a négylábú állat, ezúttal úgy, hogy a két alsó lába is a nyaka irányában lóg; mellette áll balra fordultan az ifjú térdig érő chitonban és egyik kezével az állat czombját, baljával az az állat testét érinti. Az egész jelenet alatt lécztag vonul a talaj jelzésére. Jobbra az ifjútól külön tagozott lábas talapzattól emelkedő gömböcsös oszlopon égő(?) mécses áll, odább külön lécztagon balra álló négylábú (kutya vagy kos?) foglalja el a tért. A fától balra eső téren léczes talapon élénk mozdulattal jobbra haladó oroszlán van ábrázolva. Vajjon van-e közte és a fa között valami, azt a pacskolat után nem merem eldönteni, a hogy arra sem tudok még magyarázatot, hogy miféle tárgy van az oroszlán talapzata alatt?

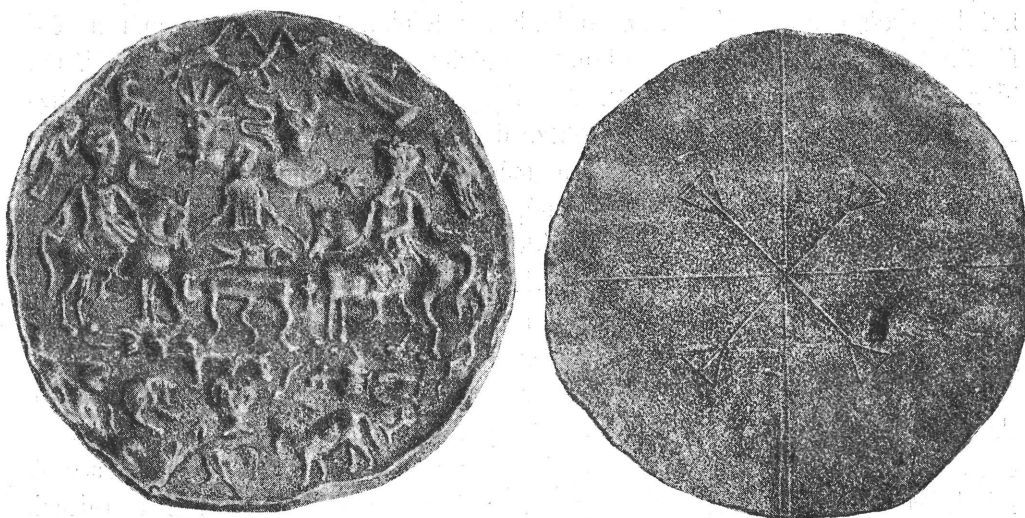
d) Még egy hasonló ólomkorongot ismerünk, melyet a boldogult Antonescu tanár a dák Kabirokról szóló könyvében tett közzé (4. ábra).^{*} Csupán az ott kőrajzban közölt képét ismerjük és ismételhetjük, mert sem fényképét, sem gipszmásolatát ez ideig nem tudtam megszerezni, a mi annál inkább baj, mert a domborművek zürzavaros tömkelegében néhány tárgyat alighanem félreismert vagy föl nem ismert a kőrajz készítője és azért leírásunk sem lehet elég biztos. Az eredeti korong talán oly minta után készült, melyen a jelenetek rendje és az egyes alakok helyzete fel volt forgatva; de lehet, hogy azért vált dispositiója oly zürzavarossá, mert sokkal több félét akart az aránylag kicsi, ezúttal csak 6,3 cm átméretű körbe belé helyezni, mint máskor.

Mindjárt a felső téren jelentékeny eltéréseket látunk. Sol és Luna szemközt állanak és köztük kigyó tekerődzik fölfelé, míg a fátyolos nőt, ki ott szokott köztük állani a felső körhajlás közelébe ferde helyzetben, mint-

^{*} Leírta a 10. és 11. lapon és közli képét a VI. tábla 8. száma alatt.

egy töltelékül használták. A kigyó feje a kör legfelső hajlása táján kereszteli egy szerszám nyelét, melyet talán ekeszarvnak tekinthetünk. Ezt a rudat egy más szerszám, kapa vagy ásó rúdja is harántosan átszeli. A szerszám-csoporttól balra állati idom látszik, mely megcsonkított nyakkal és szétterpesztett lábszáraival azt a benyomást kelti, mintha lenyúzott állat bőre volna. Sol mellett bőségszarv van és ettől balra egy oly tárgy látszik, mely fáklyatartó vagy gyertyatartóhoz hasonlít.

A középtéren közepett női törzsképp kétfelé kinyújtott kezeiben pálczát tart, mely a kétfelől feléje közeledő ló száját éri, lehet, hogy a pálczaféle

4. ábra. Domborműves ólomkorong két oldala $\frac{1}{4}$ n. Antonescu után; lsd. Arch. Értesítő 1903. 358. I.

a gyepelőt akarja jelezni; alatta jobbra forduló hal fekszik és ez alatt háromlábú asztal áll. Az asztal mellett balra kétféle szerszám, jobbfelől kis oltárkához hasonló tárgy ábrázoltatik. A jobbfelőli lovas szakállasnak látszik, a balfelőli nem; mindkettőn térden alulig terjedő chiton-féle és a vállról hátralongó chlamys van és mindegyik a ló gyepelőjét fogja. A baloldali lovas felső teste előtt sarlóféle szerszám van, a jobboldali előtt csillag. Mindkét lovas mögött kis szárnyas Victoria áll, a jobboldali koszorút emel a lovas feje fölé, a baloldali is emeli a jobb kezét, de a koszorúja nem látszik. A baloldali ló rajta áll egy zavaros rajzú tárgyon, az két lába után itélve, emberi alak kíván lenni. Míg ezen az alakon a ló lábai szokás szerint közvetlen rajta állanak, addig a jobboldali ló lábai nem érintenek semmi tárgyat, csupán jóval alább harántosan áll az a kosfejű emberi alak, mely

máskor az állati áldozat közelében szokott megjelenni. Helye tehát ott volna és nem itt a ló alatti téren, a hol helyzete azt a gondolatot keltheti, mintha rajta is gázol a ló lába. A jobboldali lovas mögött faféle látszik; még legelőbb cyprusfára gondolhatnánk, alul a törzse villaszerűen végződik; azt hinnők, hogy a fa gyökereinek gondolta a tervező. Közvetlenül e gyökök alatt két csúcsos szögből alakított idom egyik vége nyúlik a két gyökér közé. A két tárgy e szoros egybefűzés dacára nem tartozik egymáshoz. Ez az idom talán jármot jelez, a hogy két hajlított vonal egybekapcsolásából származott idom a kosfejű alaktól balra is járom lehet.

Az alsó mező közepét lábas díszedény foglalja el; födele oly idomokkal kapcsolatos, melyekre nem tudunk megfejtést. Itt alighanem már a régi fémöntő félreértésével van dolgunk, melyhez még Antonescu rajzolójának hiányos fölfogása is járulhatott. Az edény alatt ferdén álló fa van a törzs egyik oldaláról fölfelé növő hurokszerű levelekkel és jobbra növő ággal, melyről valami lóg, a mi nyilván a máskor is itt csüngő négy lábút képviseli. A jelenet felé közeledik egy négy lábú (kos?); a nyaka fölött és farka mögött dült helyzetben két olyféle idomot látunk, melyet talpas billikomnak nézhetünk. A bal oldalról a fa felé oroszlán ugrik, alatta a korong szélén zavaros rajzú tömkeleg terül el, melyet talán csupán az eredeti idomok gondos szemlélete után lehet helyesen megérteni.

Ez a lemez a hátulja miatt is érdemli figyelmünket. Két átmérős vonal derékszögben metszi egymást és a központon más két rövidebb vonal a derékszögek közepének irányában szintén metszi egymást, a kisebb keresztnek mindegyik végén egy-egy kis egyenszerű háromszög ül és adja a rajznak azt a jellegét, mintha a kereszténység symbolumát kivánták volna ábrázolni.

e) A bukuresti ólomlemezke domborművein zavaros volta miatt és durvaságánál fogva még túltesz egy töredék a nemzeti muzeumban (5. ábra). Dr. Hoffiller úr szíves közlése szerint találták Szlavoniában Putinej és Indija között. Nem egészen szabályos körídomú volt, inkább tojásdad és fölül, talán alul is, csúcsba futott a széle. A külső párkányát ékítő tojás tagnak s a mellette futó gyöngysornak és vékony léczkeretnek megmaradt egy világosan felismerhető darabja. A tér fölosztása dolgában különbözött az említett analogiáktól, t. i. csak egy nagy felső térre és vékony harántos lécz által elválasztott alsó szelvényre oszlott. Az ábrázolt idomok arányai is mások. A középső női törzs, alatta a hal és ez alatt a háromlábú asztal a felső tért majdnem egész magasságában veszi igénybe. Az asszony öltönye két vonalzott háromszögre emlékeztet, melyet közepett az öv helyén két párhuzamos lécz szakít meg, a két lécz közt háromszögídomok sorakoznak, a végére reátalál mindegyik oldalon

a durván jelzett hajlított kar vége. A milyen torzkép ez a középső női idom ép oly furcsa torzkép a baloldali lovas és a ló lábai alatt elterülő emberi idom. A lovasnak nagy a feje, talán sisak is van rajta, nincs arányban piczi háromszögű törzsével és rövid vézna vonalas idomú lábszáraival, jobbjá hátra csüng, balja rövid vonal formáját ölti, mely a ló nyakára talál; maga a ló is idomtalan és talán legszembetünőbb rajta a szeme jelzésére erősebben ki-domborított gömböcsidom. A lábak alatt ember fekszik harántosan, kinek teste két egymáshoz érő vonalzott háromszögből áll, a felső háromszögből lefelé irányuló két párhuzamos képviseli két kezét.

A lovas és a középső női alak között jobbra tekintő mellképet látunk, melynek nyakából félhold szarvai nőnek ki (Luna), a jobb oldalon sugárkoronás mellkép (Sol) felel meg neki. Luna feje és a középső nő feje között csillag van. A léczkeret közelében kígyó tekerődzik mindkét oldalon fölfelé; a középső női alak feje fölött tekintenek egymással szembe és a baloldali kígyó teste a baloldali lovas háta mögött indul meg.

Az alsó, kisebb mezőben csupán jobbra fordult kakasnak az alakja maradt meg.

III. A legközelebbi analógiák bemutatása után visszatérünk az aquincumi korong ábráihoz, melyekről most már tudjuk, hogy nem ötletszerűen csupán egy alkalomból készültek, de hivatásuk az, hogy vallási hiedelmeket fejezzenek ki tipikus módon.

Az összehasonlításból azt is láttuk, hogy abban a korban, a mikor ezeket a lemezeket készítették, már nem volt elég határozott tudomásuk a készítőknél az ábrázolt jelenetek jelentőségéről, vagy lehet, hogy ott, a hol a képecskék készültek, maguk a készítők egyénileg nem voltak tisztában az egyes csoportok értelméről. Erre mindjárt az aquincumi táblácska szolgáltatja a legszembetünőbb példát, mert az egész tarka társaság legfontosabb alakja, az a melynek a két lovas hódolni szokott, a melyet az indijai töre-

5. ábra. Domborműves ólomlemez töredéke Szlavóniából a n. muzeumban (1/1 nagys.). Lsd. Arch. Értesítő 1903. 359. l.

dék készítője oly óriási túltengésben ábrázolt, hogy mellette a lovasok igazi törpékké zsugorodtak össze — ez az alak elmaradt.

A két lovas rajza is változó, de ebben a változatosságban inkább lelünk majd következetességet. Csupán egyszer, az aquincumi táblácskán képzelettel készítője lándzsás vitéznek az egyik lovast, lehet, hogy a pozsareváci táblácskán is lándzsát tart a balfelöli lovas, de akkor mindenesetre meglepő, hogy a lándzsa feje fölfelé áll. Ezen a táblán a jobboldali lovas egyszerűen üdvözlőre emeli karját, lehet, hogy a zágrábi táblán rhytonnal emelt kezében üdvözli és talán az aquincumi jobboldali lovasnak is rhyton van fölemelt jobbában, a bukuresti és indijai képek lovasai semmi ily mozdulatra nem emelik a kezüket, hanem egyszerűen fogják a lovak gyeplőit.

A lovaktól lábbal taposott emberi alakok ábrázolási módjában és végtagjaik mozdulataiban is elég a változatosság, mely azonban a dolog lényegére alig bír jelentősebb fontossággal. Csak egy esetben, a bukuresti lemezen lehetett kételyünk a letaposott egyének száma iránt; mert lehet, hogy a jobboldali lovas alá ezuttal nem is kívánt a készítő hasán kúszó embert rakni, de lehetséges az is, hogy a kosfejű ember, a melyik ezuttal ott harántosan áll, helyettesíti a letaposott egyént.

Csekélyebb jelentőségű különbségek vannak a Sol és Luna jobbik vagy balsó, oldalsó vagy szemközi elhelyezésében. A köztük álló nő kétszer balra néz, egyszer meg jobbra fordul. Az indijai lemezen az óriásira megnőtt középsorbéli női mellkép kiszorította a fátyolos nőt a Sol és Luna között, a bukuresti táblán is ez a középső női mellkép, bár az alakja elég arányos fölemelkedett Sol és Luna közé és a feje fölött tekerődző kígyó följebb sem engedett számára helyet, a minek következtében a fátyolos nő abba a fonák helyzetbe jutott, melyben a felső hajlás szélén látjuk.

Kevesebb baj érte az alsó mező középső jelenetét. Három esetben, az aquincumi, pozsareváci és zágrábi domborművön a középhelyet foglalja el és elég világosan fölismerhető a fa, az állat és az ember, bár sem a fa, sem az állat, sem az ember idoma nem vág össze és a fa egyszer balra, a másik két esetben pedig jobbra áll; a bukuresti táblácskán azonban annyira elsatnyult és oly homályossá vált a jelenet, hogy csupán a fa tartotta meg valamennyire az alakját, a másik két idom érthetetlen foltta változott.

A főjeleneteknek ezen változatosságán kívül a többi jelvény és idom különböző elhelyezése is szembetűnő, néha maga a formájuk változik, sőt azt lehetett tapasztalni, hogy hol kevesebb, hol több a mellékalak és jelvény. Az öt lemezke sorrendjét követve a mellékidomok dolgában az összehasonlítás a következő eredményt mutatja.

Négy esetben (*a, b, c, e*) megvan az egész tért környező kétféjű kígyó, egyszer (*d*) ezen a helyen elmaradt a kígyó, de kisebb alakban megleltük Sol és Luna mellképei közt.

A kakas legdíszesebb ábráját (*a*) első sorában balra leltük, (*b*) táblán a második sorba került, (*c*)-n az első sorban jobbra van, a (*d*) táblán valamely zavaros idomban rejtőzhetik, az (*e*) töredéken az utolsó sorban szerencsésen megmaradt.

Csigaforma tárgynak mondtuk az aquincumi tábla első sorának jobb végén elhelyezett idomot, mely lehet csiga, de kosfejnek is nézhetnők, (*b*) táblán is körülbelül ugyanott láttunk egy ilyen kis csigát, (*c*) táblán a második sorban balra láttuk a negyedik és ötödik korongon talán megvan, de vagy nem ismerjük meg vagy a helye is hiányzik. Csillagot egyet vagy többet minden tábla felső felében látunk, bár elhelyezésük különböző.

Az óbudai táblának második sorában a két ellentétes végén lévő hal és asztal a (*d*) és (*e*) táblácskán összekerült, a középső jelenetben a női törzskép alatt látjuk, a másik két táblácskán megvan az asztal, a (*b*) táblácskán a második és harmadik sorban között balra, a (*c*) táblácskán az első sor jobb végén látjuk, de halat biztossággal egyik táblán (*d, e*) sem bírunk megállapítani; azonban igenis vannak az asztalon apró edénykéek jelezve, melyek viszont az óbudai táblácska asztalán nincsenek. A (*d*) és (*e*) táblácskák készítője tudta, hogy az áldozó asztalra való a hal, az (*a*) készítője a közepéről eltolta ugyan az asztalt és a halat, mert ott el nem fértek, el is különítette, de legalább egymással megegyező helyekre tette, üresen hagyta az asztalt, talán tudta, hogy ez az asztal a hálnak van szánva. Más két esetben (*b c*), az asztal nem üres, fölhasználták edénykéek számára.

Az aquincumi táblácska második sorában a hal alatt talapzatos oszlopra helyezett (égő?) mécseset látunk. Más esetben (*b*) ez a legalsó mezőbe jutott és pedig a középső jelenettől balra, a (*c*) táblácskán szintén az alsó téren áll, de a középső jelenettől jobbra; a zűrzavaros (*d*) táblácskán a lampadariumot vagy a felső sorban a Victoria fölötti tárgy vagy a második sorban az asztaltól jobbra álló gyertyatartóféle (oltár?) van talán hivatva azt helyettesíteni. A csonka példányon (*e*) a letört darabján szerepelhetett.

A füles amphora az óbudai táblácskán a középső sorban az asztal alatt nyert helyet, (*b*)-nél az alsó sorban a főjelenettől balra áll; a (*c*) táblácskán ugyanott áll, a hol az (*a*) lemezen; a (*d*) táblácskán furcsán formált füleivel az első mező közepére került és füle szerencsétlenül hozzátapadt a fekvő ember fejéhez; a csonka táblán (*e*) hiába keresnők.

Az oroslán az alsó mező baloldalán lépdél jobbra az (*a*) táblácskán,

a *(b)* lemezen ugyanazon mezőben a jobboldalon balra lép, a *(c)* táblán kifestett lábakkal az alsó mező bal terén jobbra fordul és a *(d)* táblán ugyanott erős ugrásra készül ezen irány felé. A csonka táblán *(e)* nem maradt oroslán.

Az oroslán alatti három karika *(a)*, a *(b)* táblácskán a legfelső sor fölött a keret mellett állott, egy vagy két karika hiányzik; a *(c)* táblácska készítője elhagyta, a *(d)* korongon sem látjuk, a csonka táblán *(e)* sincs meg.

A négy lábú állat az aquincumi táblácska alsó mezejének jobbik oldalán, melynek feje elég határozatlanul van ábrázolva arra, hogy nem tudjuk kos akar-e lenni vagy kutya, úgy látszik, hogy nem fért reá a *(b)* lemezre, a *(c)* táblácskán ismét ott látjuk az alsó mező legvégén jobbra és lassú lépésben lépdelve ábrázolja a *(d)* táblácska készítője az alsó mező közepe táján; a csonka táblán hiányzik.

Láttunk végül az aquincumi lemezkén a jobboldali lovas alatt fekvő férfialak lábai és a kígyós karima közötti téren oly háromtagú határozatlan idomot, melynek hasonmását a többi táblácskákön nem bírtuk meglesni, tehát függőben marad a megnevezése.

A zágrábi lemezen van az első sor jobbik végén egy madár; a *(c)* táblácskán is van az első sorban a bal oldalon egy idom, melyet madárnak lehet nézni.

Ugyanazon táblácska középső sora legvégén jobbra emelt kézzel álló emberi alak szerepel, kiről föltettük, hogy kosfejű ember; nem biztos ez a vélemény, mert a fej domborulata nem mutat elég határozott körvonalakat. A kosfejű alakra a *(d)* táblácskán a jobbik lovas alatt harántosan álló idomban is reáismertünk.

A harmadik táblácskán *(c)* azt a különösséget észleltük, hogy a középső sor mindkét végén áll egy amphora; azonkívül láttunk az alsó sorban az oroslán talpzata alatt olyfajta idomot, melyet a pacskolat alapján nem bírtunk értelmezni. Legtöbb oly tárgyat, mely a többi lemezkén nem fordul elő láttunk a negyedik korongon *(d)*. Rajta legfőképpen láttunk egy ekeszarvat, egy ásót vagy kapát, egy állat lenyúzott bőrét, odább balra egy gyertyatartót(?) és mellette rhytont, mindegyik lovas mögött Victoriát, mely őt megkoszorúzza. A bal lovas előtt sarlóforma szerszámot, ugyanazon lovas lovának első lába előtt kést, az asztal mellett jobbra oltárkát(?) a második és harmadik sor között kétféle jármot(?), a jobbik lovas mögött cyprusfát(?) a harántosan álló kosfejű ember alatt talpas ivó edényt(?) és balra az oroslán alatt oly tömkeleget, melyet Antonescu könyomata alapján nem lehetett széttagolni.

Végül a csonka töredéken *(e)* a jelzettekön kívül nem láttunk oly tárgyakat, melyek más lemezekön nem ismétlődnének.

IV. Most, midőn újból végig mentünk a domborműveken, még inkább győződhattünk meg arról, hogy milyen tetemes a változatosság, a fő- és mellékalakok csoportosításában, mily gyakran akadunk határozatlanságokra magában a rajzban és mily sűrűn mutatkozik ingadozás abban, hogy több vagy kevesebb symbolummal rakják-e tele a mezőt. Mindebből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ezek a rejtélyes korongocskák nem őrizték meg számunkra elég tökéletesen annak a vallásnak és annak a ritusnak az emlékét, melynek céljait szolgálták. Sőt inkább úgy tünnek föl előttünk, mintha teljesebb mintaképek után gondatlanul, fölületesen, hiányosan készült vásári munkájú másolatok volnának.

Sajnos, azokat az eredeti képeket vagy domborműveket, melyek minden valószínűség szerint szent helyeken, a vallás központjain őriztettek és a vallás összes ritusait ábrázolták, még nem bírjuk; sőt az eddig ismert sok másolat elég nagy tömegében sincs olyan, mely eljuttat bennünket az első minták fölismeréséhez. Olyan azonban akad, mely egyik másik részben világosságot deríthet az aquincumi korongocska és szorosabb analogiáinak egyik másik homályosságára.

Ily támpontot nyújthat három négyszögű ólomtáblácska, mely ugyancsak a hajdani Pannonia Saviából származik.* Mind a három teljesen összevág egymással és azért méltán föltehető, hogy ugyanazon műhelyből származnak. A műhely művészi színvonala ugyan nem állott magasabban, mint az, mely a kerek táblácskákat létesítette, mégis egyes idomok vázlatszerű, sőt néha torzképies volta daczára némileg megnyugtató e képek összhatása, mert úgy látszik, mintha a fő- és mellékalakoknak meg volna kiszabott helyük és bár a készítőnek ügyetlen keze volt, mégis kevés kételyt hagyott az ábrázolt tárgyak iránt.

Könnyebb tájékozódás kedvéért közöljük itt a čalmi táblácska képét (6. ábra). Majdnem quadratikus idomát erős kötéltagú párkány keríti be; fölül körhajlású orom és kétsúcútos sarokcikkely ékíti; az oromban jobbra irányuló hal és négy csillag ékíti ezt a felső nyujtványt.

A mezőben három sorba helyezték a compositiókat, csak úgy mint a kerek lemezekéken. Legfelül közepett lebontott szélestestű és keskenynyakú amphora áll, mely felé mindkét oldalról kígyók emelkednek, ezeken túl balra Luna mellképe, jobbra Solé áll egymással szemközt.

A fő mezőben közepett külön talapzaton női alak áll kettős ruházat-

* Ismertettem az Arch. Ért. 1903. októberi füzetében közölt sorozatomban az 56—58 számok alatt. Az ábrát onnan ismételjük.

ban vízszintesen szélesre kiterjesztett karokkal. A feléje nyargaló alakok lovai igazi torzképek; a jobboldali ifjú fején csúcsos süveg, chlamysa hátra leng, fölemelt baljában késfélét sejtünk. A baloldali lovas feje fődetlen, tés-tén czombig érő ruha, jobbjával hátul lovára támaszkodik, baljával talán a ló gyeplőjét fogja. A két lovas mögött álló alak fölismerése nehézséget okoz, mert nem elég szabatos a rajzuk. A baloldali törzképet kosfejű egyénnek

6. ábra. Domborműves ólomtáblácska, találták Čalmában (Szerém m.), őrzik a n. muzeumban.
Lsd. Arch. Értesítő 1903. 352. l.

nézhetnők, a jobboldali törzképet balra álló meztélen ifjúnak véljük, a ki baljában valami kés vagy pőznafélét tart. A két lovas alatt két kinyújtott szárú emberi idom fölfelé emeli fejét és kinyújtja kezét.

Az alsó mezőben balra a sarokban háromlábú asztal áll, melyen három kis tárgy van, a középső gömbölyded, a másik kettő pohár idomu. Az asztal mellett karcsúan tagozott talapzaton mécses áll. A középső jelenet három ágú fa, melynek jobbik ágáról lecsüng az állati test, mely ezúttal értelmetlenül

hoszszú hurka idomát öltötte, jobbról szétterpesztett lábbal meztelen ifjú közelg feléje és baljával érinti az állatot. A fa fölött csillag. A fától balra alig a fa fele magassáig érő kicsi idom képviselné a kosfejű alakot.

Odább e főjeleneten túl nagyfülű amphora áll, rajta háromszögben három gömbféle lebeg, a szélső jobbik sarokban pedig balra irányult kosfőn áll szintén balra egy nagy kakas.

Látnivaló, hogy e négyszögű táblácskákon az általános elrendezés nagyjából ugyanaz, mint kerek tábláinkon; csakhogy a kigyók, melyek eddig az egész fölületet körülfogták ezúttal a felső sorban játszák a főszerepet. Új a középső fődött amphora; ellenben ismétlődik Sol és Luna.

A középső mező főjelenete dolgában a čalmi táblácska azon két táblácskához áll közelebb (*b, c*), melyeken a középső női alak teljes nagyságában áll, csakhogy ezúttal a nő nem fogja két kezével sinus formájára harántosan a kendőjét, de mintegy megdermedt karokkal feszületszerűen áll a helyén; a lovasok mögötti idomok is mások.

A harmadik mező középső jelenete (tökéletlenebb formában) ismétlődik a megszokott helyen, megismétlődik a háromlábú asztal a rajta álló edénykéekkel, melyeket ezúttal szabatosabban látunk, megvan a lampadarium, az amphora s a kakas, az idom, mely néha kosfőnek máskor csigának látszott ezúttal határozott kosfej, ellenben a háromszögbe helyezett gömböcs kételyt támaszt bennünk, van-e közük az (*a, b*) táblácskákon észlelt három gyűrűhöz vagy sem.

Ime, alig tagadható a közeli rokonság korongocskáink és e čalmi táblácska között. Szembetűnő, hogy mind ugyanazon ritussal bíró vallás szertartásos képei után készültek; de még itt is azt kell hinnünk, hogy nem a mintaképek hiteles, mintegy hivatalosan szentesített kivonatával állunk szemben, hanem oly szerkesztménnyel, melyet jámbor, de tudatlan ájtatoskodók számára készített valamely magánvállalkozó.

V. A hitelesség nagyobb igényével lépnek föl azok az ólomtáblácskák, melyekből az eddig előttem ismert 13 példányt legutóbb közzé tettem.* Ezeknek a táblácskáknak az elterjedési területe Moesia és Pannonia Savia, tehát majdnem ugyanaz a vidék, a hol az előbb ismertetett ólomamuletek keletkeztek.

A tizenhárom példány négy góczpontra vezethető vissza. Valószínűleg nagyobb szentélyek mellett készültek. Ezek a táblácskák sem tartoznak a provinciális művészet legjelesebb alkotásai közé, de pusztán formai és kiviteli

* Arch. Ért. okt. füzet, az összeállításban a 43—55. sz. alatt.

szempontból is jóval magasabb becsset birnak, mint azok, melyekről eddig szóltunk.

Mutatványul ebből a csoportból is közlök egy példányt, azt, a melyhez már Halitzky és Müller irtak a XIX. század elején magyarázatokat. Találták 1809-ben Mitroviczán és a Nemzeti Múzeum főnnállása óta őrzi, mint rejtélyes emléket.

Az antik ízlés mindjárt a díszes bekeretelésben érvényesül. A két oszlop a rajta nyugvó ívvel egy kis szentélyt (*ædicula*) példáznak, mely fölött két kigyó örökdik, egy him és egy nőstény.

Az *ædiculában* szép rendben, tekintettel a főhelyre és a *responsio* ősi törvényére, egyforma távolságban és egyenlő magasságban helyeztetek el az alakok. Arra is van tekintet, hogy a zárt jelenetekhez tartozó alakok együtt maradjanak; egyúttal helyes tapintattal a felső sorokban látjuk az isteneket és embereket, míg az attributumokat, a *symbolumokat* és a szertartási tárgyakat az utolsó (4.) sorba helyezik. Itt nem zavarják meg ezeknek tömkeleges elhelyezésével, közbeszurásával a rendet és összhangot, mint tették azok a kontárok, kik az (*a—e*) képeket tervezték és megcsinálták.

Azért azt kell hinnünk, hogy ezek az *ædiculás* képecskék talán úgy tekintendők, mint a szentélyeket kezelő hatóságok részéről kibocsájtott hivatalos szent képek, melyek a vallás ritualis képeihez talán úgy viszonylanak, mint a középkorban a gazdag falfestményekhez azok a kisebb képeskönyvek, melyek olvasni nem tudók számára a nagy templomi képcycclusok kivonatai gyanánt, mint a «szegények bibliája» (*biblia pauperum*) forogtak közkézen. Ezt a hasonlatot azért is képzelem közeljárónak, mert miként a keresztény hittant élőszóval is hirdették és így adták meg a nagy tömegnek a magyarázatot a képsorozatokhoz, úgy hasonló oktatás járulhatott az ó-korban is e kis képecskékhez és azért az ókori laikus bizonyára mindent világosan látott, a mi most a viszonylag jeles ábrázolás daczára is rejtélynek látszik.

A szentélyke félkörívű hajlásában legfölül a diadalmi négyes fogatán Helios (*Sol invictus*) egyedül foglalja el az egész tért; a nap s a hold mellképe így fölöslegessé válhatott.

A második sor középső csoportjában a nő teljes nagyságában jelenik meg; mindkét lovas üdvözlésére emeli kezét. A kerek lemezek közül legközelebb áll e csoporthoz a (*c*) lemezke, azután a (*b*) lemezke csakhogy itt az egyik lovas kicsit módosul. Valamennyi kerek lemezkén egy vagy több csillag kíséri a lovasokat, de egyikén sincs oly közvetlenül kifejezve a kapcsolatot a csillagok és a lovasok közt mint itt, a hol mindegyik ló feje fölött van egy csillag, mely tehát a lovashoz tartozik; a lovak lábai alatt egy

emberi alak és egy hal fekszik, ebben ez a tábla eltér a korongoktól, melyeken a lovak mindig csupán embert taposnak, egyszer (d) esetleg talán kosfejű embert.

A rejtélyes női alak, mely három korongon (a, b, c) a két astralis mellkép között állott és egyszer (d) a korong szélére jutott, a mitroviczai táblácskán megkapja azt a helyet, melyre úgy látszik eredetileg meg volt komponálva; ott látjuk a jobbik lovas mögött balra állva, így megértjük a

7. ábra. Domborműves ólomlemez Mitroviczáról a n. muzeumban, $\frac{1}{1}$ nagys.
Lsd. Arch. Értesítő 1903. 349.

gestusát is, már nem az arcza felé nyúl, hanem ő is üdvözlésre emeli jobb-ját, üdvözli a középső női alakot.

A harmadik sorban látjuk a korongok (a, b, c, d) legelső sorából ismert, de mindig zavarosan megrajzolt jelenetet, mikor az ifjú a fáról lecsüngő áldozati állatot kezeli. Ezúttal világosan látjuk, hogy négy lábú az állat, az is világos, hogy hiányzik a feje, de meg a mellette álló fiúról is bizonyos, hogy felső teste meztelen, csupán csak ágyékáról csüng a térdig rövid ruhája; ez a rituales áldozatot végrehajtó egyén. A (b) lemezen a második sor jobb végén láttunk egy álló férfit, kiről sejtethető, hogy kosfeje

van, hasonlót véltünk föltételezhetni a *(d)* lemezkén a harántosan álló alakról. A mitroviczai táblácska és analogiái igazolhatják ezt a föltevést, mert ott áll a fa mellett a kosfejű ember. E táblácskákon egy harcos áll a második sor bal szárnyán és a harmadik sorban két oly csoport szerepel, melynek nyomát a korongokon nem leltük, ellenben állat és egyéb symbolum több van a korongokon, mint ez *ædiculák* legalsó sorában. Itt csupán öt nagyobb képecske van; a háromlábú asztal a rajta fekvő hallal, a kigyó, a nagy füles edény, az oroszlán és a kakas és van két kisebb kép, talán *scarabæus* az egyik és talán pók a másik. Azokon a korongokon pedig ezeken kívül van még *(a)* csiga vagy kosfej, edénykéssel megrakott háromlábú asztal, még egy amphora, oszlopon álló mécses, három karika, egy néglábú kos vagy kutya *(b)*, még egy madár, három gyűrű, három kés, *(d)* ekeszarv, kapa, állati bőr, bőrszár, fáklya (*?*) és gyertya (*?*), sarló, sarló, kétféle iga, lábas pohárka és még néhány symbolum szerepel, melyet nem lehetett megismerni; tehát mintegy két tucat oly jelvényt látunk a korongocskákon, melyekre a «hivatalosan» szerkesztett képsorokban nem találunk analogiákat. Hogy honnan származnak ez eltérések, miért van a korongokon két jelenettel és egy férfialakkal több, viszont miért van a korongokon annyival több symbolum, arra egyelőre még nem tudunk kielégítő választ adni; azonban bizonyos, hogy a midőn megkísértjük e rejtélyes domborművek jelentőségét megállapítani, nem a durvaművű korongok domborképein kell kezdeni a magyarázatot, hanem már csak azért is a kis kápolnás képek szabatosabb ábrázolásait kell kiinduló pontul vennünk, mert már eleve is remélhetjük, hogy ügyesebb művészek szabatosabban birták eladni fölfogásukat a rejtélyes vallásról, mint ügyetlen kontárok.

VI. A főcsoporton kell kezdenünk a fejtegetést, a két lovasnál és a női alaknál, a ki közöttük jelentkezik.

A mitroviczai táblácskán csillag előzi meg a két lovas. Ez a dioskuroknak a jelvénye. Azonban nincs a fejükön a dioskurok hegyes sapkája (*pileus*) és mindegyiknek a lova alatt fekszik valami jelentőségteljes tárgy, a baloldali ló alatt ember, a jobboldali alatt hal.

A korongokon mindegyik lovas alatt ember fekszik, néha egy közös csillag jelzi a lovasok jelentőségét; egy csillag helyett kettő is van *(b)*, de a lovak feje alatt, olykor a csillag csupán az egyik lovas előtt van *(d)*, vagy van több csillag, de nem közvetlenül a lovasok mellett *(c)*. Az a jelző tehát, melyből a mitroviczai táblán határozottan a dioskurokra lehet következtetni, a korongokon kevesebb határozottsággal szerepel és azért ottlétének jelentősége homályosabb.

A mitroviczai táblán a két lovas üdvözlésre emeli jobbját, úgy van ez két korongon is (*b, c*), míg a három másik korong (*a, d, e*) ebben a tekintetben eltérést mutat. A lovak alatti két alak három korongon (*a, b, c*) emberi formával bír, egyik korongon (*d*) csupán a baloldali lovas alatt van emberi alak, a jobbik ló alatt talán nincs, vagy ember helyét kosfejű alak pótolja. Végül egy lemez csonka (*e*), csupán a baloldali ló alatt maradt meg az ember.

A két emlékcsoportban tehát a lovasok egyrészt dioskuroknak tekintendők, másrészt azonban járulnak hozzájuk oly elemek, (egy fekvő ember, két fekvő ember, egy fekvő ember és hal) melyek *nem* a dioskurok legendájából származnak.

Ezeknek az eredetéről kell tehát számot adnunk.

Az embert néha halottnak kell képzelnünk, máskor térdén, kezén csúszik, olykor fölveti fejét, sőt arra is van eset (a berlini domborművön), hogy szeme nyitva van.

Ki legyen ez a leterített ember? Ez egyike a legfontosabb kérdéseknek.

Dr. E. Nowotny az ő sokszor idézett jeles értekezésében* azt tartja, hogy a leterített ember a harmadik kabir, kit a maczedoniai legenda szerint az ő testvérei megöltek és az Olympos hegye alá temettek. Ez csábító magyarázat, csakhogy nem mindig alkalmazható. Miért dupláznák meg a letiport embert, ha ez a harmadik kabir, hisz' akkor a legenda négy kabirról szólna, nem háromról és nem egy kabir halálát hirdetnék a képek, hanem kettőét!

Vannak oly képek a kabirokról, a mikor egyes számban szerepel a szent és a fölirat is annak jelzi. Kettős számban is sokszor látjuk. A maczedoniai és talán az etruriai legenda három kabirról tud, de négyről sehol sincs szó.

A letiport ember magyarázatában óvatossággal kell tehát eljárunk. Nem lehet tagadni, hogy a valószínűség mellette szól, hogy oly képeken, mint a mitroviczai, csakugyan a megölt kabirral van dolgunk; de más képek kizárják ezt a magyarázatot.

Ilyenek mindenekelőtt azok a lovas képek, melyek csupán egy lovast tüntetnek föl és czélszerű lesz magyarázatunkban a «thrák lovas» ezen régi ábrázolásából kiindulni.

A thrákok az ő nemzeti istenüket legtöbbször, mint vadászó lovast ábrázolják. Lova lábai alatt hű kísérője, a kutya, a vad üldözésében segítsé-

* Wissenschaftl. Mitth. aus Bosnien etc. 1896. IV. k. 299. 1.

gére van. Néhány ily emlék fönmaradt, a mi vidékeinken,¹ de sokkal többet ismerünk a Balkán-félszigetről.²

A thrák lovas nem öl mindig vadat, némelykor emberi ellenséggel is szembe száll és ekkor leterített ember van lova lábai alatt.

Erre az ábrázolásra a mintát görög harcosok sírjairól kapták. Kedvencz thema volt a görög sirtáblákat kifaragó szobrászok körében.

8. ábra. Domborműves kótábla Görögországból a belgrádi muzeumban.
Lsd. Arch. Értesítő 1903. 323.

A görög schema, mikor thrákok számára használták, csupán abban változott, hogy ilyenkor is oda tették a thrák lovas hű kísérőjét, a kutyát. Van a belgrádi múzeumban egy dombormű, Görögországból származik, ez így mutatja a thrák lovast (8. ábra).

¹ Sorozatomban 4—6. sz.

² Lásd Dumont, Skorpil és Hoffiller összeállításait fönnidézett helyeken.

Mikor Thrakiában a dioskurok hitének a hatása alatt a thrák lovast is kettős számban szerepeltették, akkor állott be mintegy magától az a szokás, hogy a harcias lovassal együtt az általa leterített ellenséget is kétszer ábrázolták. Alig tudnánk erre az átváltozásra tanulságosabb példát idézni, mint a segesvári táblácskát, mely két szakállas thrák lovast mutat heves mozdulatú lovak hátán egymás felé nyargalva (9. ábra).

A lovasok fején thrák sapka jelzi thrák voltukat. Mindegyik lovas alatt

9. ábra. Domborműves kőtáblácska a segesvári muzeumban, $\frac{1}{2}$ nagys.
Lsd. Arch. Értesítő 1903. 323.

van leterített ember, a baloldali lovas alatt a leterített emberen rajta áll az oroszlán formáját öltött kutya (?) és az öreg hős magasra emeli hosszú póznás lándzsáját, melylyel ellenségét agyon döfni készül. Talán nem véletlen, hogy a jobboldali lovas alatt hanyattfekvő ember holtak van ábrázolva, míg a baloldali még él, hasán fekszik és fölemeli a fejét. A baloldali hőst hű kutya (?) is kíséri, rajta áll az ember hátán, a jobboldali ló alatt nincs kutya és a lovas nem emeli döfésre a lándzsáját. Mind a két lovas teljesen hasonló arcczal és öltözettel jelenik meg, fejükön a phrygiai sipka. A csoport azt a képet mutatja, mely megfelel a thrák lovasnak kabirrá váló átválto-

zása azon fejlődési fokán, mikor a kabir legenda meg a thrák lovas korábbi formája egymással egyesült ugyan, de mind a kettő még ébren van a köztudatban.

Egy bregetioi festett kőlemezen is megvan még a balfelőli lovas alatt a kutya,¹ tehát itt is még élénk a kabirrá átváltozott thrák hős emléke. Kár, hogy a kutya alatti téren lekopott a festék és nem tudhatni az ott kifaragott alak talán idom emberi alakot jelez-e vagy sem.

Egy dunapentelei kődomborművön (10. ábra) hasonlókép megvan még a kutya a baloldalon fekvő ember fölött, de a leterített két ember már egészen egyforma, nincs köztük oly gondos megkülönböztetés, mint a segesvári táblácskán. Azt kell tehát hinni, hogy ebben a stádiumban úgy az eredeti thrák hős legendája, mint a halott kabirról szóló külön monda már valamennyire elmosódott volt és lassan egészen megszűnt a két leterített alak megkülönböztetése, még a kutya is elmaradt. Ilyen formában számos képen látjuk a leterített emberpárt.²

Ezen nagyszámú, de többnyire gondatlansággal és fölületességgel készült képeken kívül a művészibb ízléssel és nagyobb gonddal készült emlékeken határozottabban és bizonyos következetességgel érvényesül a letepert kabir tradíciója, a mit onnan sejthetünk, mert azokon csupán az egyik lovas teper le embert. Egy domborműves táblácskán Bukarestben³ csupán a baloldali ló alatt van ember, a másik ló alatt semmi sincs, a Klagenfurtban őrzött virunumi táblán⁴ ismét a baloldali ló alatt van letepert ember, míg a jobboldali alatt kigyó kúszik. Érdekes egy metszett kő,⁵ a melyen a két ló közt ülő nő alatt, nem a lovasok alatt, van kiterített ember. Végül talán legérősebb a tanulság az egy letepert ember kabir volta mellett az, melyet épen a mitroviczai táblácska és 12 analogiája nyújt; mert itt az egyik ló alatt fekvő kabiron kívül a maczedoniai kabir-cultus más fontos alkateleme, a hal (Pompilos) is előfordul a másik ló lábai alatt. Nowotny fönnidézett föltevését ez esetekben tehát a hal is igazolja. A hálnak a kabir-cultusban régtől fogva nagy fontossága lehetett. Utóbb is, mikor már nemcsak tenger-mellékiek vallása volt, megmaradt mint a mysterium egyik ősrégi jelképe és átment abba a fejlődési szakaszba, mikor a kabirok a dioskurokkal is összefolytak, mikor lovasokká váltak a kabirok.

¹ Lsd. ábráját Arch. Ért. 1903. 334. l.

² Sorozatunkban így mutatják a 23, 30, 32, 33, 34, 39, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64 és 67 számú domborművek.

³ Sorozatunkban 41. sz.

⁴ U. o. 40. sz.

⁵ U. o. 65. sz.

Csakhogy a hal jelentőségében is találunk változatosságot. Legünnepélyesebb az a szerepe, mikor a két lovas közt a háromlábú szertartásos asztalon az egész compositio közepén foglal helyet. A korongos ólomlemezek közt is van kettő (*d, e*), a hol ezen a helyen jelenik meg a hal. Más lemezen (*a*) nem e főhelyen, de csupán egyenértékűen egyéb symbolumokkal szerepel a hal s az asztal.

10. ábra. Domborműves kőtáblácska Dunapenteléről a n. muzeumban, $\frac{3}{4}$ nagys.
Lsd. Arch. Értesítő 1903. 331.

A ló lába alatt, úgy miként a «harmadik kabir», csupán a mitroviczai lemezen és analógiáin jelenkezik; azonkívül a legelső mező bal végén még egyszer ismétlik megszokott helyzetében a háromlábú asztalon, sőt néha harmadszor is, a harmadik sor középső jelenetében az isteni étkezésnél a nagy tálon ábrázolják.

A lovas szentek között rendszeren női alakot látunk. Ez bizonyára istenség, melyhez a lovas szentek is tisztelettel közelegnek; gyakran üdvözlik kézmozdulattal, néha még rhyton is emelnek, mintegy ünnepélyes italáldozattal szentelvén meg jelenlétét. A női istenség oly lényeges alkatrésze a három-

ságnak, hogy csupán véletlenségből vagy a készítő tudatlansága miatt maradhatott el az aquincumi korongon. A másik négy korongon megvan és sohasem hiányzik a hol a lovas szerepel. Az istennőt kétféleképp ábrázolják. Egyikét mutatják *b* és *c* tábláink, a másikat *d* és *e* példányaink. Az előbbi kép egy istennő teljes alakjában maga elé harántosan lecsüngő kendőfelét tart nyílt öbölszerű hajlással, melyben az istennő tápot tarthatott a két ló számára. A második ábrázolási mód csak törzsig érő alakot mutat; ezúttal csupán úgy, hogy a kezeit a lovak szája felé nyújtja ki vagy más hasonló módon mutatja a lovakról való készséges gondoskodását.

Hogyha végig tekintjük azokat az emlékeket, melyeken a háromság szerepel, úgy tapasztaljuk, hogy a kétféle ábrázolás nem önkény szerint változik, hanem, hogy alkalmazásukban bizonyos következetesség van, mely talán lehetővé teszi annak az eldöntését, hogy ki az a titokzatos istenség.

Legbecselesebb a kérdés valószínű megfejtésére a (*d*) korongocska, mely törzsképpen mutatja a nőt, kinek az alatta álló háromlábú asztalon fekvő halat (Pompilos) följajánlják.

Föltűnt ezen a táblácskán igen sok gazdasági szerszám, milyennel egyéb korongocskákon nem találkoztunk. Van rajta ekeszarv, van kapa, sarló, két járom és fa, alighanem ide kell számítani a bőségszarvat is, nem felejtkezvén meg a kígyóról sem, mely ezúttal közvetlenül a rejtélyes nő fölött tekerődzik fölfelé. Ezeket a symbolumokat sem Helios tiszteletére nem lehet vonatkoztatni, sem a kabirokra vagy dioskurokra nem tartozhatnak közelebből. Az istennőnek ezen attributumai egytől-egyig a földművelésre vonatkoznak, azért közel eső föltevés, hogy abban az istennőben a római időkak gondolkodása szerint ábrázolt «*Terra mater*»-t tisztelték. «*Terra mater*» panonniai és daciai fölíratokban nem egyszer fordul elé.* Ábrázolását ismerjük, matronalis női alak, a kinek mindig csak a féltette emelkedik ki a földből, azért itt is, bár lebegve ábrázolják, csupán féltetet adtak neki és mert a (*d*) lemezke készítőjének kételyei lehettek aziránt, hogy vajjon nem tévesztik-e mégis össze más istennővel, jónak látta az attributumok sokaságával tele-rakni az üres tért a táblácskáján, hogy így minden kétséget kizárjon. E szerint tehát más esetekben is, a mikor nem látunk gazdasági szerszámokat, a féltettű nőben, terra matert sejtethetjük.

Nagy arányú idomban láttuk a féltettű istennőt az indijai korongocs-

* Terra maternek szentelt oltárt találtak Ó-Budán a «Roth Einsiedler Hut»-on a fehér kereszt-nél, kora a 222—235. évekre esik, Rómer szól róla Arch. Közl. 1876. X. 35. — C. I. L. 6313. szerint terra maternek egy összeomlott templomát ujtják meg. — Áldozati fölíratok az ő tiszteletére akadtak Zalatnán (C. I. L. Dacia 1284, 1285.) Kéménden (u. o. 1364) és Felesden (u. o. 1599.)

kán (e), látjuk a segesvári, egy bukaresti, egy temesmegyei, egy terracinai, egy aquilejai, egy dunapentelei, egy tordai, egy kolozsvári, ó-szőnyi, kápolnai, sziszeki, egy Trau-féle, egy grindí, egy n.-muzeumi és egy pozsareváczi kőtáblácskán.¹

Ez a 17 emlék nem mindig oly ép, hogy a féltettű nőt kísérő két lovas is megvolna egészében, a fejük többször letört, de a mikor épségben vannak a lovasok, fejükön ugyanaz a phrygiai sipka van, mely a thrak lovast és a kabirt szokta jellemezni, némelykor azonban födetlen a lovas feje, de ekkor legalább a tartása vagy mozdulata vág össze a többi idézett emlék lovasaival; szembetünő, hogy a ló gyeplőjét fogja a lovas, lándzsát is dőf a ló alatt fekvő ember felé, de nem emeli szertartásosan az istennő felé jobbját.

Ez a szertársásos kézmozdulat akkor lép föl, mint egyik jellemző saját-szerűség, mikor a középső istennő egész alakjaival áll a két lovas között. Az aquincumi lemezkén ilyen a két lovasszent kézmozdulata; azért azt véljük, hogy egész alakú nőt kell oda képzelnünk a közepére. Más két korongon is (b, c) az egész alakú istennőt üdvözlik a lovasok kézemeléssel, sőt talán még rhytont is emel föl az egyik lovas.

A fent leírt mitroviczai táblácskán és az analogiáján a lovasok kezüket emelik az istennő irányában. Ugyanily gestust mutatnak, de bal kezüket emelik a lovasok a virunumi táblán,² egy carnuntumi töredéken³ ismét jobb-ját emeli a fönmaradt baloldali lovas, végül van egy kis calcedon intaglio,⁴ melyen az egyik lovas jobbját, a másik balját emeli.

Ez a gestus azonban csak akkor lehetséges, ha nincs a kezük másképp elfoglalva; van eset mikor mindegyik lovas hosszú szárú póznán kígyós zászlót lenget, mint p. o. a carnuntumi töredéken.⁵

Ehhez hasonló a két kígyózászlójú lovas egy bécsi metszett kövön;⁶ egy más intaglion a hegyes süvegű ifjak hosszú póznájú lándzsájukkal a lovak alatt fekvő emberi alakok felé dőfnek⁷ és egy harmadik metszett kövön az egyik lovas magasra emeli a háromágút, a másik meg a Nilus kulcsát (?).⁸ Mind a három utolsó esetben a középső női alak mindkét lónak a szája felé vagy szája alá nyúl.

Az etetést leghatározottabban a carnuntumi töredék mutatja (11. ábra), ezúttal az istennő mindegyik ló szája elé egy kis négyszögidomú edényt tart.

¹ Mindezek részletes leírását lásd az Arch. Ért. 1903. okt. füzetében közölt «Lovas istenségek» címűn közölt összeállításban.

² Lásd az Arch. Ért. 1903. októberi füzetében az emlékek összeállításában a 40. számot.

³ U. o. 42. sz. — ⁴ U. o. 67. sz. — ⁵ U. o. 22. sz. — ⁶ U. o. 65. sz. — ⁷ U. o. 66. sz.

⁸ U. o. 64. sz.

Ebben az esetben alig téved Schneider,* mikor a lovakat etető istennőt a lovak védőasszonyának Eponának tartja. Úgy tapasztaljuk tehát, hogy egy celta származású istennő is beléjászik a thrákok cultusába, a ki a Terra mater helyére lép és a Dunamenti celták számára mintegy közvetíti a thrák vallást. A carnuntumi táblán és néhány más esetben lebegő Victoriák koszorúzzák a lovasokat, a kik ilyformán a római ember szemében is thrák lovasokból vagy kabirokekből dioskurokká válnak. A carnuntumi táblát az teszi még kiválóan érdekessé, hogy ez az átváltozás mintegy a három capitoliumi istenség oltalma alatt megy végbe, kiknek mellképeit a tábla legfelső szélének közepén szemléljük.

11. ábra. Domborműves kőtábla Carnuntumból, $\frac{3}{4}$ nagys. Lsd. Arch. Értesítő 1903. 327.

Akkor is koszorúzzák néha a két lovast Victoriák, hogyha Terramater képe lebeg közöttük. Így láttuk a bukaresti ólomkorongon (*d*); tehát ezen a táblán is be van fejezve a kabirokek és dioskurok egybeolvadásának a folyamata.

Legkevesebb bajt okozott az ólomkorongokon Sol és Luna fölismerése; mindenütt ott vannak a mellképeik, egyiknek a fejét sugarak övedzik, a másikat a félholdról lehet megismerni. Ezek a mellképek és többször maga a négyesfogatán járó Helios képviselik ebben a thrák származású vallásban a napistenséget. Vajjon a római birodalomban a keresztény évszámítás első századai óta terjedő Mithrastisztelet eredménye volt-e a Sol-tisztelet befoga-

* Arch. epigr. Mitth. aus Öst.-Ungarn 1887. XI. 14. l.

dása a lovasvallásba vagy inkább Solnak a pannoniai császárok részéről tanúsított rendkívüli kedvezés és fölmagasztalás okozta-e ezt az erős szerepét a dioskur-kabir cultusban, nem dönthető el biztossággal; valószínű, hogy mind a két mozzanatnak volt az eredményben része, melyből különösen azok a domborműves táblák tanuskodnak, a hol Helios az ő hatalmasan vágató négyesfogatával az *ædicula* egész felső terét foglalja el és a világgömbbel a baljában úgy áll előttünk, mintha már nem is Jupiter uralkodnék a mennyben, hanem a napisten.

VII. A előbbieken az ólomkorongokon szereplő főistenségekkel ismerkedtünk meg. A thrák lovasból lett kabir és a kabirok és dioskurok egybeolvadásából származott lovasistenségek és közöttük Terra maternek, máskor Eponának a megjelenése, majd azután Sol hatalmas föllépése az isteni szövetségben, mindez kellett a Dunamenti lakosságnak, a thráknak épúgy mint a celtának és valószínűleg a babonás római provincialisnak is, hogy a sok viszontagság közepette épségben képzelhesse magát. Ebben a synkretismusban egyesül mind a három világgör, melylyel halandónak dolga volt, az ég, a föld és a földalatti lételével kapcsolatos táj, hová a kabir elem utal. A vallás homályos dogmáit nem ismerjük, de követőinek áhítatos szándékát ime nyilvánvalóvá teszik a domború képek.

Azonban a jámbor hívő az ókorban époly kevéssé vélt az istenség iránti hódolatának eleget tenni, ha csupán az ő képeit állította volna áhítattal maga elé, mint a hogy a középkori keresztény sem érte be azzal, hogy szentjeit magukban ábrázolja. Oda tette melléjük az ő nekik szentelt állatokat, a velök járó symbolumokat, gyakran a szentek legendáiból is örökített meg egyes mozzanatokat, sőt a ritust és a cerimoniákat sem mulasztotta el ábrázolni, hogyha azokban belső hitéletének külsőleg látható jeleit tanúsíthatta.

Hasonló észjárásnak tulajdonítható, hogy a mi ólomamuletteinken sem csupán az istenek képeivel érték be, de sok mindenfélét ábrázoltak rajtuk, a mi jámbor lelkeket ájtatosságra buzdíthatott. Tehát összességükben e mellékalakoknak és tárgyoknak a rendeltetése sem absolute ismeretlen; annál nehezebb föladatra vállalkozik mégis, a ki egyenként fürkészi az otlétük okát. E kényes kísérletre kell most áttérnünk.

Talán legrejtélyesebb előttünk a csöndesen álló fátyolos nő, a ki mindig oldalt néz és arcához emeli kezét. Némelykor ott leltük Sol és Luna között (*a, b, c*), máskor ferdén oda tolták a körhajlás alá és Luna fölé; ellenben a mitroviczai táblán és tizenkét más ugyanolyan táblán ott állott rendesen a második sorban a jobbik lovas mögött van. A «hivatalos» lemezeken tehát helyreigazították a rejtélyes nőt; a heliakus környezetből kivették, a hová

talán csak véletlenül vagy helyszűke miatt került és oda tették a háromság mellé, talán azért, mert abban inkább van érdekelve, vagy mert valami régi kötelék fűzi őt hozzá. Azonban ugyanakkor a tulsó oldalra, a sor bal végére római katonát helyeznek. Ez meglepő dolog. Nyilvánvaló, hogy a nőnek valami köze van ahhoz a harcias alakhoz, sőt közelebbi kapcsolatot kell föltennünk közöttük. Mindenesetre azt kell hinnünk, hogy a kettő mintegy hasonértékű, hogy a katonának ép annyi köze van a háromsághoz, mint ő

12. ábra. Domborműves bronztáblácska Bukarestben Antonescu szerint.
Lsd. Arch. Értesítő 1903. 314.

neki. Az a kérdés merül föl tehát, hogy a katona és a nő is az istenségekhez sorolandók-e vagy ha csupán tisztelők és nem tisztelendők, miért vannak jelen, mi az értelmök?!

A kulcsot e kérdéshez néhány emlék adhatja, köztük mindenek előtt két kis bronztáblácska a bukaresti múzeumban, melyeken thrák lovas van ábrázolva, a kit egy ifjú és egy nő környez. Egyikén (12. ábra) a thrák lovas előtti fátyolos nő eteti a lovat, a ló mögött pedig phrygiai sipkával fején a thrák ifjú áll és fölemelt jobbában rhytont tart, melyből istenének áldoz.*

* Sorozatunkban a 10. sz.

Ugyancsak a bukaresti muzeumban van egy más domborműves bronz-táblácska,¹ melyen ismétlődik a fátyolos hölgy, ez is a ló szája alá nyúl, talán csészét is fog a kezében. A sapkás ifjú is jelen van a ló mögött. Igaz, hogy még egy ifjú (sapka nélkül) áll a jobb oldalon, ezúttal tehát kibővült

13. ábra. Domborműves kőtábla Apulumból a nagyszebeni Br. Bruckenthal muzeumban.
Lásd. Arch. Értesítő 1903. 318.

a társaság. Egy apulumi domborműves kőtáblán (13. ábra)² a lovas mögött talán ifjú állott (letört), jobbra a lovastól két fátyolos nő áll külön talapzaton, egyik a ló felé fordul és a ló szája felé nyúl, míg kísérője szemközt áll és arcza felé emeli kezét. Kevésbé határozottan kidolgozva, de aligha nem

¹ Arch. Ért. 1903 okt. füz. soroz. 11. sz.

² U. o. 13. sz.

azonos jelenetet mutat egy Görögországból származó domborműves kőtáblácska a belgrádi muzeumban.¹ Végül van két emlék,² melyeken a lovas mögött két ifjú és a lovas előtt három nő áll.

Mindezek a példák általában azt tanusítják, hogy a lovas gyakran mellékalakok kíséretében van. Nem hiszem, hogy ezeket mindig egyformán kell értelmezni. Nem is jellemzik egyformán; értéküket és jelentőségüket tehát a jellemzés alapján kell majd megállapítani. Az apulumi és a görögöldi (belgrádi) táblák kíséret személyzete vetnek legtöbb fényt a mi katonánkra és a fátyolos asszonyra. Mindkét táblán a heros ábrázolása úgy keletkezett, a hogy Hoffiller a thrák herosok emléktábláinak jelenetét általában magyarázta.³ A görögöknél divó hallottas domborművek mintája után készültek eredetileg. A halott lóháton nagyobb idomban áll családja közepette, mely adorálja, férfiak és nők veszik körül, többször a fán fölkuszó kígyó mutatja, hogy halottról van szó és gyakran oltár is van mellette a herosi cultus bemutatására. Az apulumi és belgrádi táblán az ifjú és két nő görög mintából vétettek át, az üdvözlés és szomorkodó kéztartás gestusai, a gyászfátyol is illettek abba az eszmekörbe, melybe a thrák isten környezetében divó jeleneteket beléképzelték. Ez talán még a halandók hódolata a thrák heros, vagyis inkább a lovas kabírrá változott heros iránt. Az utánzott mellékalakok értelme a külső forma megtartásával a thrák fölfogásban utóbb megváltozhatott. Mikor a görög típusokból thrák típusok lettek és a hőssé vált görög családapa thrák törzsheros lett, sőt lovaskabírrá változott át, a fátyolos öreg asszony, a ki táplálta a lovat, terra materré vált és azon módon az ifjú és a fátyolos leányból a nép személyesítői lettek, kik a nép istenét tisztelik és szolgálják. Mikor a lovas megduplázták, a terra mater kapta a középen a főhelyet, a másik két alak pedig kívül maradt, mint eddig.

Így látjuk az ötös csoportot némely metszett köveken, melyeken elég tér volt a teljes csoport ábrázolására.

Az Odescalchi-féle gemmán⁴ jobbra a jobbát fölemelő leány, balra pedig a phrygiai sipkás ifjú áll, ez utóbbi a fölfelé hajló kígyó farkát fogja. A Brown-gyűjteményben létezett gemmán⁵ igen parányivá lett a két dákokcska és nyilván már nem világos a kömetsző előtt az értelmök, az ifjú fölemeli kezét, a nő pedig koszorút tart jobbával maga elé. Itt tehát a dioskurok

¹ Arch. Ért. 1903 okt. füz. soroz. 14. sz.

² U. o. 15. és 16. sz.

³ Thrački konjanik című cikkében, megjelent a zágrábi Viestnik 1902. VI. k. 192–202. lapjain.

⁴ Sorozatunkban a 66. sz.

⁵ U. o. 64. sz.

és kabirok mögött néha röpülő Victoriával tévesztette össze a leányzót a gemmametsző.

A genetikus átváltozás régibb formája tehát világosabban maradt meg az Odescalchi-gemmán, ámbátor az, hogy a phryg ifjú fogja a kigyó farkát, önkénytes újítás. A régibb schema más újítása midőn a phrygiai ifjú helyébe római katona lép. Az apulumi tábla öregasszonya jóformán ugyanaz maradt, csakhogy, mivel most két ló van mellette, mindkettőnek kíván szolgálni, és mindkét kezével teszi azt a mozdulatot, melyet előbb csupán jobb kezével tett. A jobboldali leány gestusa szintén csak kevésbé változott, azelőtt arcza felé emelte kezét, a szomorúság jeléül, most kissé odább emeli, az üdvözlésre, a mi a *typus* mostani alkalmazásában indokoltabb. A kétféle fölfogás, a szomorkodás és üdvözlés közti határozatlan ingadozás mutatkozik rajta, mikor a korongokon (*a—d*) lép elénk a leányzó, ellenben nincs kételyünk gestusa iránt a mitroviczai táblán és analogiáin, épügy üdvözli a terra matert, mint üdvözlik a lovasok. Ennyire tehát elég bizonyos haladhattunk a magyarázatban, de fönakadunk mikor azt kell megidokolnunk, hogy miért lépett katona a thrák ifjú helyébe.*

A katona csupán a carnuntumi töredéken és a tizenhárom «hivatalos» ólomképen fordul elé: egyéb emlékeken még nem találtuk, bár női társa mindig ott volt. Talán azt kell föltételezni, hogy azok a «katonás» lemezek kizárólag thrák segédcsoportokban szolgáló katonák számára készültek. Kevésbé kecsegtető az a vélemény, hogy miként egyéb *mysteriumos* vallásokban voltak a hívők között a fölavatások sorrendje szerint fokozatok, úgy a kabir *mysteriumban* is voltak fokok és a katona ily fokot jelezne. Ez utóbbi fölfogás kevésbé elfogadható, mert a baloldali katonának így megvolna az ő szertartásos értelme, de az ő jobboldali párját nem lehetne ugyanezen magyarázat alá vonni.

Tehát addig, míg az emlékek újabb sora nem fog biztosabb magyarázatra kellő alapot nyújtani, azt a föltevést tartjuk legvalószínűnek, hogy ez a katona is thrák; ezzel szűkebbre szorult a *compositio* értelme, már nem az egész thrákságra, hanem csupán bizonyos csapatokban szolgáló hontársakra vonatkozik. Ily magyarázat a hivatalos táblácskákat új világításba helyezné. Azok talán csupán katonák által föntartott szentélyek jelképei voltak és csupán katonák számára készültek. Ez megmagyarázná, hogy a képek miért oly egyformák és azt is, hogy miért készülhettek nagyobb csínnal, szabatosab-

* Sorozatunkban 42. sz.

ban mint egyéb kabir-dioskur emlékek, melyek sokszor csupán a véletlennek köszönték keletkezésüket.

Az aquincumi korongon és analógiáin szereplő rejtélyes hölgyről most már azt kell hinnünk, hogy nem istenség, de az istenséget tisztelő halandó. Az emlékek egybevetése adta meg a módját, hogy magyarázatában visszamehessünk első kezdetéig, azok nélkül továbbra is rejtély maradt volna.

VIII. A korongok hátralevő domborművei a vallási szertartásokra vonatkoznak vagy az egyesült istenségek attribútumai és jelképeihez tartoznak.

Csupán két mozzanatot vélünk látni, melyben szertartási mozzanatot sejthetünk.

A háromlábú asztal és rajta a hal-áldozat a kabir-dioskur háromságot illeti.

A másik szertartás a fa közelében folyik le. A kerek táblácskákon legalul a középben szoktuk látni, de ott sohasem teljes a jelenet, hozzátartozik még egy kosfejű ember.

Ezt a két jelenetet kell közelebbről tekintenünk.

A háromlábú áldozó asztal és rajta a hal két korongon (*d*, *e*) a lebegő Terra mater alatt a két lovas közt áll. Ezúttal tehát nincs kétely a velejáró szándék iránt. Más esetekben nem ismerhetjük föl oly könnyen ezt a szándékot.

Az aquincumi táblácskán az asztal üresen áll a második sor jobb végén, a hal pedig ugyanazon sor bal végén van; igaz ugyan, hogy így is legalább gondolatban egyesíthető a két összetartozó tárgy, mert a responsio révén együvé képzelte a művész, de bajosan lehet áldozatról szó, ha nem fekszik a hal az oltáron és nehezen tudjuk elképzelni, hogy kinek áldozzák a halat, hogyha a megtisztelendő istenség és áldozata között nem jelzik a közvetlen kapcsolatot.

A zágrábi lemezkén (*b*) meg van ugyan az asztal, de más valami van rajta, nem hal, sőt a halnak az egész lemezkén nem is látjuk nyomát és hasonlót tapasztalunk a pozsareváci lemezkén (*c*), melyen a hármás lábat hiányos alakításban a legfelső sor jobbvégén látjuk; ezúttal sem hal fekszik rajta, de más valami.

Hogyha már most a «hivatalos» lemezkéket nézzük, ezeken az asztal és rajta a hal rendszerint megvan ugyan, de szembetűnő, hogy egyéb jelene-tek miatt meglehetősen alárendelt szerepe jut; ott áll az utolsó sor bal sarkában, kicsi az asztal és kicsi rajta a hal. Sőt egyszer, az öcsényi lemez töredékén* az asztal ugyan megvan, de a hal helyét más állatfej, talán

* Sorozatunkban az 55. szám.

vadkan vagy kos feje foglalta el. Nem mondhatjuk még elég bizton, hogy mi az oka, hogy a haláldozat dolgában ennyi eltérés van. Tény, hogy csupán ott van a haláldozat a főhelyen, a hol a középső nő Terra matert ábrázolja, ellenben a mikor ott áll Epona (vagy más?), akkor félreszorúl vagy épen eltűnik.

Mintha a haláldozat is azt a tradíciót képviselné, mely a kabirok szertartásából került a keverékes dioskur-kabir vallásba! A hal Pompilosra emlékeztetne, a legendabeli halra, mely homályos hír útján a kabir legenda macedoniai változatából ismeretes.

A halnak ez a régibb értelme elhomályosulhatott, mikor a Terra maternek hozták áldozatul és még inkább, mikor Epona lőn a táblácskákön a főistennő.

A «hivatalos» táblácskák legtöbbször a hal nemcsak az asztalon, tehát áldozatkép fordul elé a legelső sorban. Nagyobb hal fekszik a phrygiai sapkájú bal lovas alatt és ugyancsak halat készülnek elfogyasztani a harmadik sor középső jelenetében félkörű pamtagon csoportosuló asztaltársak.

Világos, hogy ez esetekben a ló lába alatti hal a thrákok Pompilosa. A tengerek mellékén lakó thrákok életében a hal sokkal nagyobb jelentőségű volt, mint a belföldi thrák törzsöknél; ellenben a régi Pompilos-legendának a jelentőségét a Duna és mellékfolyóinak halbőségéből táplálkozó néptörzsek ismét élénkebben karolhatták föl. A Pompilos-legenda ezt a «megerősülését» mutatná tehát az ő képsorozataikkal, hol a hal háromszor is szerepel, a «hivatalos» lemezkék.

Ez a tanulságos emléksorozat a négylábú állat áldozatát is szabatosabban és teljesebben mutatja, mint a kerek lemezkék.

Nem szükséges a jelenet sokszor közölt leírását ismételni.

Az ábrából kiderül, hogy ősi módon, fára akasztották a kost és legelőbb levágták a fejét, a fa törzse mellé bödönyt raktak, hogy bele gyűjtse a fejetlenné vált állat nyakából folyó vért. Ezt a bödönyt csupán az öcsényi táblácskán (14. ábra) * látjuk határozottan, a többi táblácskán oda kell azt képzelnünk. A fej levágása után a szertartásos szolga hozzáfog a bőr lenyűzéséhez, azután pedig föl fogja darabolni az állatot. Működéséből ezek a képek csupán azt a mozzanatot jelzik, mikor az ifjú a fej levágása után kezével a czombot vagy a testet érinti. Korongos lemezkéinken még ezt a jelenetet is néha alig lehet felismerni. Annál világosabban értjük a szertartásos kosölés lefolyását a «hivatalos» ábrákon. Ezeken még azt is lehet megtudni,

* Sorozatunkban az 55. sz.

hogy hová lett az állat levágott feje, ott van a szolga mellett álló emberen, kit ezért némely magyarázók a kosfejű egyiptomi Anubisnak képzeltek. Dr. E. Nowotny volt talán az első,¹ a ki a kosfej föltételét helyesen magyarázta, azt adván indokául, hogy a kosáldozat által, kosvérben való fürösztés és a kosfej föltétele után fogadták be a hívőket a vallási közösségbe. Ez volt tehát a legfontosabb ritualis cselekvény, mely mint ilyen méltán szerepelt a hivatalos táblácskák jelenetei közt, sőt egyéb ólomlemezeken is föltűnik. Néha azonban csupán az áldozatra szánt kos, máskor a kosfej magában vagy az oltáron fekvő kosfej, sőt néha csupán a kos kiterített bőre emlékeztetett a kosáldozatos szertartás fontosságára.

14. ábra. Domborműves ólomtáblácskából való alsó töredék; Öcsényről (Tolna m.), őrzik a szegszárdi muzeumban, $\frac{2}{3}$ nagys. Lsd. Arch. Értesítő 1903. 351.

Korongjainkon a fa mellett gyakran a fa felé fordult négylábut látunk, ez alighanem ismét kos kíván lenni, ha nem is ösmerjük föl eléggé a fejét; a mit néha csigának nézhettünk (a, c) az talán inkább kosfej. A lemezkén nincs külön ábrázolva a kosfej, mikor a fölvatott hívő maga van jelen kosfejjel a nyakán. Értjük most a kiterített fejnélküli állatbőrt az egyik lemezen (d) szereplő sokféle tárgy között; ez sem lehet más, mint az áldozati kosnak a bőre.

A thrák vallásban tehát a büntől tisztító kosáldozatnak ugyanoly fontossága van, mint a Mithras vallásban a bikaáldozatnak. Ezt már Nowotny is igen helyesen fölismerte és Gerhard is így fogta föl.² Ujabban Fritze

¹ Nowotny, Wissensch. Mitth. aus Bosnien IV. k. 299. l.

² Nowotny i. h. 299. és 300 ll. Der Scharbock galt überhaupt als Sühnthier; die Verhüllung mit seinem Fell und, wie wir nach unserer und ähnlichen Darstellungen annehmen müssen, auch mit seinem Kopfe symbolisirte wohl die Stellvertretung des Menschen durch das Opferthier (Vergl. Gerhard Arch. Zeitung 1849. Spalte 25 und 63/64.).

igen tanulságos összeállítást tett közzé azokról az antik érmeokről, melyek a kabirok vallására vonatkoznak.¹ Samothrakei érmeiken a kabir maga öli meg a kost. Kebrene érmein is megjelenik a kosfej. Pergamoni érmeiken a Kr. utáni harmadik századból két meztelen kabir áll egymással szemben, hol az egyik, hol a másik fog kezében kosfőt, mely felé a társa kinyújtja a kezét. Más érmeiken pilléren fekszik a kosfő, ez tehát a kabirionban az áldozati helyet jelzi. Némelykor egy kabir egyedül áll és kosfőt tart tenyerén.

A dunamenti thrák domborművek sorozatában is sokszor látjuk a kost vagy a kosfőt. Egy bukaresti bronztáblácskán² a poharát magasra emelő thrák lovas, mögötte kosfő és előtte hal van ábrázolva.

Egy más bronzlemezkén³ ugyancsak Bukarestben a kosfej a lovas lába alatt látszik. Az apulumi kőtáblán⁴ az alsó mező közepén a hal a háromlábbon fekszik, az asztal felé balról kos közeledik és ha jól fogtuk föl a tér jobb végén látható alakot, az kosfej. A nemzeti muzeumban őrzött tordai kőtáblán⁵ a legalsó mezőben az egyik ifjú halat (?) áldoz a közepén, jobbra tőle háromlábú asztalra fektetett kosfej felé emeli kezét egy előtte térdeplő ifjú. A Berlinben őrzött érdekes bronztáblán⁶ a kos követi a bikát útjában a háromlábú asztal felé, melyen hal fekszik; azonkívül a mező balrészében fölül kos feje ismétlődik. A terracinai kőtáblán⁷ oltár felé fordultan áll a kos, ezúttal csupán messziről kíséri őt a kakas. A čalmi ólomtáblácskán és analogiáin,⁸ a kosfej bezárja a legalsó mezőben ábrázolt tárgyak sorát (rajta áll a kakas), bár megvan a kosfejű ember is. A Brown-féle intaglión⁹ megvan a kosfej; a bécsi gemmán¹⁰ megvan a kosfejű ember és mellette még egyszer a kosfej, és végül egy calcedon gemmán¹¹ ugyancsak ábrázolva van a kos, bár ezúttal talán elhagyták szarvait.

Ezek után alig csodálkozhatunk, hogy ha az aquincumi ólomkorongon is oly fontosságúnak vélték a kost, hogy egyszer mint áldozandó állatot, másszor bonczolás alatt lévő fejnélküli állapotában ábrázolják és azonfölül Sol feje mögé még a kos fejét is oda teszik.

Így tehát az emlékek összehasonlítása alapján, a régi irodalom fölötté gyér adatait bőségesen kiegészíthettük; láttuk, hogy a kabir-dioskur vallásban a beavatás kosáldozat révén történt és hogy e mellett a haláldozat volt a vallásnak más főcselekménye.

¹ H. Fritze, Birytis und die Kabyren auf Münzen. Zeitschrift für Numismatik XXIV. k. 1903. 105—208

² Sorozatunkban 10. sz. — ³ U. o. 11. sz. — ⁴ U. o. 13. sz. — ⁵ U. o. 16. sz. — ⁶ U. o. 17. sz. — ⁷ U. o. 23. sz. — ⁸ U. o. 56—58. sz. — ⁹ U. o. 64. sz. — ¹⁰ U. o. 65. sz. — ¹¹ U. o. 67. sz.

Hátra van, hogy a korongokon előforduló attributumok és jelképek iránt jussunk tisztába.

Láttuk, hogy ily melléklet a bukaresti ólomkorongon van legnagyobb számmal, ezeknek egy nagy részét közvetlenül a rajta ábrázolt Terra materrel hoztuk kapcsolatba.

Ezekon kívül vannak olyanok, melyek a «thrák lovas» ősi korából tartották fön magukat; vannak a melyek talán a kabirokkal, olyanok melyek a dioskurokkal jutottak az egyesülés után beállott közösség attributumai közé és végül a napimádó hittel is jártak bizonyos jelvények, melyeknek nyomaira akadhatunk.

A fa, a kigyó és a kutya bátran ősi birtoknak tekinthető, abból az időből, mikor a thrák hős a görög halottas emlékek mintái szerint kapta az ő típusát, melyből oly számos példány maradt reánk. A kutya a vadászatban hű társa volt, a thrák lovas mellett néha akkor is megmaradt még a kutya, mikor már kabirrá változott, sőt néha akkor is még ott leltük a kabir lovas alatt, mikor már nem is lehetett kabir és dioskur lovaspár között különbséget tenni. A fa körül tekerődő kigyó a görög hőst és thrák lovast egyaránt a földalatti hatalmakhoz fűzte. A kabir vallás, melyet a thrák törzsök oly szívesen befogadtak és saját hősök cultusával azonosítottak, bizonyára tekintetet vetett a thrákok népies szokásaira. A thrákok világszerte ismert előszeretete a bor iránt szertartásos formát öltött a libatiókban. A thrák kabirnak rhytonból is áldoznak. A háromlábú áldozó asztalon nem ok nélkül látunk ivóedényeket, az amphorák és kraterek ritkán maradnak el az emlékek ábráiból; a koszorúk, fáklyák, gyertyatartó és mécseseket hordó oszlop is e rituális éjjeli libatiókra utalnak, vagyis a szent cselekmények kíséretében folytatott nagy ivásokra, melyek a vadászat mellett a thrákok legkedvesebb foglalkozásai közé tartoztak. Nem is véletlenség, hogy az ő földjük Bachus egyik őshazája!

A dioskurok jelképei közül * a legjellemzőbbek a csillagok. Symbolumaik közt ott találjuk az amphorát és a kigyót. Mind a kettőt a kabirok társágában is találtuk; az egyesülés után tehát annál több ok forgott fön, hogy azután a közös vallás emlékein szerepeltek. Más jelkép a kakas, a mely szintén az ő révükön juthatott a közös vallásba és annak jelvényei között a hivatalos és nem hivatalos emlékeken is egyaránt állandó alak gyanánt van jelen.

A mi végül a Mithrascultus nyomát e vallásban illeti, Helios, Sol és

* Lásd Roscher Lexicon der Myth. Furtwängler Dioscuren 1170—1173. I.

Lunán kívül a symbolumok közt nem sok marad, a mit a Mithrashit befoiyásának tulajdoníthatnánk. Cumont¹ a Mithrascultusra vonatkozó kérdéseknek legalaposabb ismerője csupán a kráter, a kigyó és oroslán csoportjában látja a Mithrasvallás symbolumait; mi meg az oroslánban látjuk és egy második madárban, mely néha (a kakason kívül) szerepel, ezt a madarat a berlini bronzdomborművön² világosan lehet fölismerni, az a holló, mely semmiféle Mithras domborműről nem szokott hiányozni és ugyanazon a domborművön ott van mithras környezetéből az aeon és a bika; de ez utóbbi két kép eddig semmiféle más thrák kabiremléken nem fordulván elé, ez idő szerint elszigetelt jelenségnek tekinthető.

*

A szerény aquincumi ólomkorong, melynek értelmezése volt az előbbieken föladatunk, arra kényszerített, hogy tudományos emléktárunknak egy félreeső, elhanyagolt sötét zugába belévilágítsunk.

Bármily csekélynek lássék ez utunkon elért tudományos eredményünk, kétségtelen, hogy eredményünk első sorban az igénytelen lelethez fűződött, melyet az aquincumi ásatások színre hoztak.

Azokért az ásatásokért első sorban fővárosunk lelkes áldozatkészségének tartozunk hálával. Szakember háláját úgy tanúsíthatja leginkább, hogy közreműködik a színre kerülő emlékek által támasztott problémák megoldásában. A jelen dolgozat szerzője is ily módon kívánta szülővárosa nemes idealismusáért köszönetét leróni.

Budapest, 1903. szeptember 10.

¹ Franz Cumont, Textes et monuments rel. aux mystères de Mitra 1896. II. köt. 526. lap. 328 bis Nous devons signaler encore ici une catégorie de monuments que nous avons volontairement négligés, parce qu'ils ont déjoué jusqu'ici toutes les tentatives faites pour les expliquer. On a découvert dans les pays Danubiens, un grand nombre de petits bas-reliefs de pierre ou de métal, offrant comme groupe principal l'image d'un ou de deux cavaliers foulant aux pieds de leur monture un personnage étendu à terre, et en outre, une série de représentations accessoires en nombre et de nature très variables. Il n'a même pas été possible d'établir jusqu'ici avec certitude, quelles croyances ont inspiré la composition de ces sculptures. L'opinion la plus probable est qu'elles se rattachent aux cultes de a Thrace, répandus dans l'empire romain par les troupes originaires de ce pays.

Quoi qu'il en soit, il est certain que cette religion inconnue avait subis l'influence du mithriacisme. Celle-ci se manifeste clairement dans certaines figures, qui apparaissent sur ces bas-reliefs. Ainsi le groupe du cratère du lion et du serpent, que nous connaissons par le symbolisme mithriaque, se rencontre sur plusieurs d'entre eux.

² Sorozatunkban 17. sz.